AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Furkan Cem TOSUN

ASYA BOZKIRLARININ DİNİ TELAKKİSİ TENGRİZM

Tarih Bölümü

Bitirme Çalışması

Antalya – 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Furkan Cem Tosun

ASYA BOZKIRLARININ DİNİ TELAKKİSİ TENGRİZM

Danışman

Prof. Dr Ekrem Kalan

Tarih Bölümü

Bitirme Çalışması

Antalya, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET

Furkan Cem Tosun

İslam öncesi Türk inançları konusunda insanların zihninde yer tutan kültler, kutsal imgeler üzerine yapılan araştırmalar ve destanlar incelenmektedir. Zira destanlar ve destanların analizi toplumsal normların gelişiminde ulaşabilecekleri noktayı görmekte yardımcıdır. Zira her toplum geçmişinden izler taşımaktadır. Araştırmamızda Türk toplumunun inançlar kökenlerine inmek gayesi ile günümüze kadar gelen süreç işlenmiştir. O dönem destanları veya farklı coğrafyalarda, farklı din ve toplumlar ile karışarak değişen anlatıların Türkler üzerinde bıraktığı etki üzerinde durulmuştur. Ayrıca farklı mitolojiler ile karşılaştırarak farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar arasında bağlantıya değinilmiştir. En eskilerden, Hacı bektaşa uzanan bir din yaşamının dünü ve bugünüyle izi sürülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tengrizm, Türk Mitolojisi, Kültler

Abstract

The cults in the minds of people about pre-Islamic Turkish beliefs, researches and epics on sacred images are examined. Because the analysis of epics and epics is helpful in seeing the point they can reach in the development of social and religious norms. Because every society has traces of its past. The epics of that period, or the impacts of the narratives on the Turks in different geographies and mixed with different religions and societies, were emphasized. In addition, the connection between people living in different geographies was compared with different mythologies. From the oldest to the past and the present of a religious life extending to the Haji Bektash has been tried to be traced.

Key Words: Tengrism**,** Turkic Mythologies, Cults

ÖNSÖZ

Metnimiz dahilinde, kadim zamanlarda Türklerin, diğer bozkır kavimlerinin ve Asya topluluklarında bilinmeyen zamanlardan itibaren, zuhur etmiş olan bir dinler sistemi olarak ele alabileceğimiz, günümüz tarih ve din tarihi yazımında "Şamanizm" yahut Ziya Gökalp'in adını "Tsin Dini" olarak adlandırdığı genel mahiyette eski bozkır kavimlerinin din telakkileri üzerinde bahis edilecek ve bir takım tetkik ve tahlillere ulaşılmaya çalışılacaktır.

Metin temel olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kaynaklarımız vasıtasıyla, eski Türk inanç sisteminin temel yapı taşları, onu oluşturan ögeleri ve Türklere getirisi olan birtakım kült ve gelenekler üzerinde duracağız hususunda bilgiler sunulmaktadır. İkinci Bölümde ise, Gök Tanrı inancının yapı taşlarından olan külter ve günümüze kadar gelen etkilerinin yer aldığı su, dağ, ağaç vb. başlıklar altında anlatacaklarımızı paylaştığımız bölüm olarak sunulmaktadır.

Ayrıca konu üzerinde anlatım yapılırken geçmiş anlatılardan ve uygulamalardan günümüzde hala etkisini sürdüren kalıntıları hususunda bir bahis bulunmaktadır. Ardından ise Şamanizm ve diğer pek çok dinde benzer olan birtakım unsurlardan bahsedilerek diğer dinler ile Şamanizm ile bağlantısı yahut dünya üzerinde bulunan pek çok dinin ve insanların benzer anlatılar üzerinden bağlantıları hususunda tetkiklere de yer verilmektedir.

Kaynaklar bakımından Ziya Gökalp'in Türk Töresi başta olmak üzere Abdülkadir İnan, Fuzuli Bayat, Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisi serisinin yazarı Bahaeddin Ögel, Hilmi Ziya Ülken, Şerafettin Turan gibi pek duayen kaynaklardan yararlanırken, psikiyatrinin öncüsü Sigmund Freud'un din ve totemizm üzerinde ki pskikolojik yaklaşımlar için "Totem ve Tabu", ayrıca din tarihi konusunda Mircae Eliade'in pek çok eserinden ziyadesiyle yararlanılmıştır.

Kadim topluluklardan Türk ve Moğolların dini telakkilerini araştıran ve yeni bakış açılarının ortaya konulması maksadıyla ortaya çıkarılan eserimizde katkıları bulunan sayın hocam Prof. Dr. Ekrem Kalan'a ve bana pek çok konuda destek olan canım arkadaşım Ufuk Ali Kaftanlı beyefendiye katkılarından ötürü teşekkür eder ve eserimizin bilim dünyasına değer katması ve zihninizde yeni farklı düşünceler ile bizim düşüncelerimizin üstünde görüşler ortaya koyarak eserimizin konusu bağlamında daha ileri noktalara gelmenizi Umarım. İyi okumalar.

GİRİŞ

Dini İnanışlar insanların Afrika'dan çıkışından itibaren yayılıp yerleştikleri zamanlardan beri gerek bulundukları coğrafik çevre içinde gerek karşılaştıkları ve açıklayamadıkları bir takım doğa unsurlarını ilahlaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu konuda Freud'un Totem ve Tabu kitabında insanların ilk dini ögelerinin ve toplumların kaynaşması olarak Totemizm gösterilmiştir. Avusturalya, Amerika ve Afrika'da ilkel insanların dini olduğunu belirtmiştir.[1] Ona göre "Totem" Klanın oluşumunda etkindir ve toplulukların başını beladan kurtaran bir unsur olarak ilahlaştırılan bir yol gösterici olduğunu söylemektedir.[2] Nitekim Mircae Eliade, Frued'un "Totem ve Tabu" eserindeki bu görüşlerine karşı çıkmakta ve Schmidt'in tespitlerinden bazılarını sunmaktadır. Buna göre Din unsurunun evvelinde Totem yoktur. Totemciliğin tüm geçmiş topluluklarda görülmediği gibi bir yalnızca dört kültürde görüldüğünü söylemektedir.[3]

Peki nedir Totemizm? Totemizm Ziya Gökalp'in Türk Töresindeki bahsinden bakarsak İlkel zamanlarda insanlara, bitkilere yahut hayvanlara kutsal sayıp onlara kan bağı ile bağlanması ve onlara bağlı birtakım kurallar oluşturması ve o totemlerin ataları olduğunu söylemesi olarak açıklanmaktadır.[4] Şerafettin Turan'ın Totemizm nakline göre Totemcilikte üç farklı düşünce vardır. Bunlar Totem, Tabu, Manadır

Totem:1-) Klanın kökenlerinin dayandırıldığı kutsal varlıktır. Bu varlıklar çoğu zaman bir ya da birkaç kişinin atası sayılırlar.

2-) Klanın benimsediği isim.

3-) Klanın kabul ettiği yahut izini belli yerlere bıraktığı sembol veya işaretlerdir.

Mana: Maddi, manevi görülen ve klan içinde yer alan canlı yahut cansız tüm unsurlarda bulunan güçtür.

Tabu: Klanın kendi inanışları doğrultusunda birtakım yasaklar ve zamanla ortaya çıkan dokunulmaz unsurlardır.[5]

Ayrıca Totemci toplumlar arasında derin bir "exogomie" anlayışı yerleşmiş olduğu göze sıkça çapmaktadır. Yani Freud'un anlatımına göre topluluk içinde bulunan kişiler yalnızca

[1] Sigmund Frued, *Totem ve Tabu*, Çev: Ahmet Çalışkanlar, Olympia Yayınları, İstanbul 2016 s.25
[2] Frued, *Totem ve Tabu*, s.138
[3] Mircae Eliade, *Arayış*, Çev: Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017 s.38-39
[4] Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014 s.168
[5] Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi,* Bilgi Yayınevi, 7. Basım, Ankara 2014 s.111

kendi ana ve babalarında olan kardeşlerini, kardeş olarak görmeyip içinde bulundukları klan ya da toplulukta ki herkesi "kardeş" olarak görmektedirler. Evlilikler ise dışarıdan yani başka kavimlerden yapılır. Nitekim Freud'un eserinde ekzogami Totemizmden bağımsız olarak incelenmesine dair görüşlerde yer almaktadır.[6]

Nitekim, Türklerde Totem uygulamaları Abdülkadir İnan'ın bahsine göre M.Ö. 121 yılında Hunlardan esir edilen önemli bir şahısta Çin Kaynaklarında geçtiği söylenen ve Hunlara ait olduğu aktarılan küçük altından yapılma bir put(Tös) ele geçirildiği söylenmektedir. Ayrıca bu kişinin bu putun önünde Gök Tanrı için kurban sunduğunu yazmaktadır.[7] Her ne kadar Türklerde Ağaç vb. unsurlar her ne kadar Totem dolarak kabul edilmese bile Türklerin ilahi hafızalarında bir Totemizm kalıntısı olduğu gayet açıktır. Ayrıca İbn-i Fadlan'ın Başkurtlar ile bahsinde konuştuğu Başkurt reisinin boynuna taktığı "erkek cinsel uzvu" şeklindeki kolyeyi takma sebebinin, "atalarının ve kendisinin boynuna astığı sembolden türediği" hususunda bir ifadeyi aktarmasında,[8] Türk boyları arasında kendini gösteren "Totemizmin" farklı bir örneğini teşkil etmektedir.

Türklerin kültürel hayatında çok büyük yer tutmuş olan bir inanış sistemi olarak Tengrizm. Türk ve Moğol toplulukları arasında oldukça yayılmış bir inanış sistemi olmuştur. Zaman zaman farklı inanç sistemlerinden de etkilenerek yaşamını her daim sürmüştür. Tengricilik, Gök Tanrı dini yahut Rus tarih yazımının dile getirdiği bir şeklide "Şamanizm" adıyla da anılmaktadır. Ayrıca Tengricilik inanış sistemi de aynı Yunan, İskandinav inanışları gibi pek çok ilahi unsuru bünyesinde barındırmaktadır.

Bunun dışında Türkler eski inanışlarında yaşam şekillerine uygun ritüeller geliştirmişlerdir. Yapılı, Dikili arazi olmaksızın yaşanılabilen bir dini unsur, konar-göçer vaziyette hayatlarını yaşamaya çalışan bir topluluk tarafında ortaya çıkarılması gayet doğal gözükmektedir. Nitekim bu konar-göçer vaziyet Türklerin yabancı unsurların yaşadığı bölgelere gitmeleri sonucunda, farklı din ve kültürlerden etkilenmeye çok müsait olduğu görülmektedir.

Ziya Gökalp iptidai olarak Tsin Dini olarak adlandırdığı M.Ö 222 yılında Çine tümüyle hâkim olmuş ve Chavannes'in naklinde Türk oldukları yazan bir kavmi göstermekte ve bu inanışların Tsinler vasıtasıyla Çin'de yayıldığını bilmiştir.[9] Abdülkadir İnan ise Ziya Gökalp'in

---

[6] Frued, *Totem ve tabu,* s.145-146 Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi,* s.112
[7] Abdülkadir İnan, *Tarihte ve bugün Şamanizm,* Türk Tarih Kurumu, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 2
[8] Ramazan Şeşen, *İbni Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri,* Yeditepe Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2016 s.19
[9] Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, s. 35

çok daha gerisine giderek başlatmış ve M.Ö 5. Ve 4. Yüzyıllarda Yunan müelliflerce anda bağlı gelenekler hakkında İskit uygulamaları ile bir olduğu aşikardır. Ayrıca eski Çin tarihçileri de M.Ö II. Yüzyıllarda Hun toplulukları arasında yaygın olan Gök Tanrı, ölüler kültü, yer-su inanışları, son dönem yabancı kültürlerin etkisinden kurtulamamış Türk topluluklarında dahi görülen özelliklerdi. Zamanında devletler kurup hüküm sürmüş Türk toplumlarının diğer Altay, Yakut topluluklarına nazaran daha gelişmiş bir ilahi hayat yaşamaktadırlar.[10] Gökalp Yakutların ve Altayların sınırlı din kaynaklarını inceleyip onların yaşadığı ilahi tasavvura "Toyunizm" demektedir. Oysaki "Toyun" kelimesi Buda dini telakkisi içinde din adamı manasıyla kullanılmaktadır. "Toyunun burhana- yani Buda'ya secde etti" manasında Divanı Lügat-it Türk'te yer almaktadır.[11] Ayrıca Orhun Kitabelerinde Gök ve Yer ibadetleri anlatılmakta ve yer yer "Türk göğü, Türk yersuyu" gibi ifadeler yer almaktadır. Barthold'un Nakline göre Tengri "Sema" manasında kullanılıyordu. Abidelerde Tengri dışında diğer ruhlardan yalnızca Güzelliğin sembolü, ayrıca hamile kadınların ve bebeklerın koruyucusu olan Umay (Ayızıt) zikir olunmaktaydı.

Ayrıca Türklerin ilk inanç sistemi içinde diğer dinlerin etkisi zaman içinde girmeye başlayacaktır. Örneğin Hami, Sami inanışların esaslarından olan "Tufan Efsanesi" bunun en bariz örneklerindendir. Ayrıca Altay Türkleri arasında gelişen "Yaratılış Efsanesi" içerisinde de birtakım Hami-Sami özellikleri barındırmaktadır. Bu etkilerini ilk kez girişine dair bir iki kelime söylemek gerekirse 428 Senesinde Doğu Roma'da doğmuş Hristiyanlık mezhebi olan Nasturilik etkisi olmalıdır. "Nasturilik" ya da "Nestorius" Cengiz Han'ın evvelinde Moğolistan ve Batı Türkistan sahalarında görülmüştür. Moğolistan taraflarında Cengiz Han'dan önce hüküm sürmüş olan Nayman ve Keraitler tarafından Nasturiliğin benimsemiş olması[12] ya da Barthold'un da adlarını bahsettiği Orta Asya içerisine nüfuz etmeyi başan farklı Hristiyanlığın farklı mezheplerinden "Süryaniliğin" etkisiyle de gerçekleşmiş olabilir. Göktürk-Bizans münasebetleri sırasında da zuhur etmiş olması da mümkündür. Az öne belirttiğimiz unsurlar Hami, Sami etkisini bir nebze açıklayan bir durumdur.

Ziya Gökalp'in eserinde "İlhanlık Dini"[13] [14] olarakta bahsettiği Tengrizm her ne kadar eski bir din olarak gözükürse gözüksün günümüzde Asya, Sibirya ve Yakut taraflarında

---

[10] Abdülkadir İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanzim,* s.1
[11] Hikmet TANYU, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980 s. III
[12] Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014 s.56
[13] Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, s.93
[14] İlhanlık ve İlhanlık Dini: İlhanlık bir ilin başka illere hakimiyeti, Ziya Gökalp il Dini ve İlhanlık Dini olarak ikiye ayırmıştır. İl Dini Siyasi boyutu, İlhanlık Dini ise Ahlaki Boyutu ifade etmektedir.(Ziya Gökalp, Türk Töresi, s.148-149)

yaşamını sürdüren bir inanç sistemi olarak devam etmektedir. Bunun en bariz örneklerinden biri de Janyl Myrza Bapaeva tarafından anlatılmış Tuva Türkleri örnek gösterilebilir.[15] Daha sonra Yakutlar da geçmişten beri geleneklerini koruyarak hala günümüzde de dini telakkilerini sürdüren nadir örneklerdendir. Ayrıca Moğolistan içinde yaşayan Duha Türkleri'de hala günümüzde Tuvalar gibi eski Gök Tanrıcı inanç sistemini devam ettirmekte olan topluluklardan biri olarak göze çarpmaktadır[16].

Birde şöyle bir husus vardır ki bu noktaya da dikkat çekmek isteriz. Zira yaptığımız araştırma ve inceleme süresince Tengrizm ve Türk Mitolojisi adeta iç içe geçmiş konular olduğu aşikardır. Her ne kadar Şamanizm, Tengricilik, Totemizm yahut diğer kavramlar farklı gibi duruyor olsa da aynı dini uygulamaların farklı adlandırılması yahut inanç sisteminde ki birtakım uygulamaların parçalanarak adlandırılmasından ibaret olduğu görülmektedir. Nitekim Gök Tanrı inanışları içinde coğrafyadan, coğrafyaya ya da boydan, boya farklılıklar göstermektedir ki bunların her birine metnimiz içinde de değineceğiz.

Türklerin Tanrı Algısı

Türkler'in yaşadıkları dinler içinde kendi kültür çevrelerinin gelişimine göre bir Tanrı algısı olduğundan söz edilebilir. Nitekim bu anlayış asırlarca sürmüş ve günümüzde dahi etkisi görülmektedir. Bu kültür çevresinin derinlerini göz atacak olduğumuzda Türklerin konar göçer yaşamlarına uygun bir inanç sistemi oluşturdukları gözümüze çarpmaktadır. Bu konuda Deer'in, çok geniş arazilerde konar göçer ve özgür bir şekilde yaşayan Türklerin bu unsuru İnanışlarına da etki etmiştir. Ayrıca kültürleri içinde ehlileştirilmiş hayvanlar fazlaca yer tutan step kitlelerinde, ehlîleşmiş at, koyun gibi unsurları tehdit eden ve hayvan sürülerini telef eden yırtıcı kuşlar ve hayvanlar, bir haberci yahut insan kılığına sokulmuş kutsal ögeler haline gelmiştir[17].

Ayrıca Fadlan'ın Türkistan toprakları üzerinde anlattığı anlatılardan da birtakım tahliller çıkarmak mümkündür. Fadlan'ın bahsettiği anlatıya göre Oğuzların içinden birisi, yaratıcının bir karısı olup olmadığı soruyor[18]. Buradan da anlaşılmakta ki Türkler, İslam'a girdikten sonra dahi Tanrı'yı bir insan figüründe olarak gördükleri açıktır. Ayrıca Selçuklu devrinde yaşamış bir rahip olan Süryani Mihail'de (1126-1199) Türklerin gökyüzünü Tanrı kabul ettiklerinin yanı

[15] Tuvaların dini telakkileri için Bknz. Janyl Myrza Bapaeva, *Tuva Şamanizmi,* Kömen Yayınları, Konya 2013
[16] Duhaların dini telakkileri için Bknz. Tsevelin Chardarsürüng, Çev: Sibel Bozbeyoğlu, Duha Türkleri,
[17] Jozsef Deer, Çev: Şerif Bastav, İstep Kültürü, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi,* Cilt 12 S. 1-2 1954 s.160, 161
[18] Ramazan Şeşen, *İbni Fadlan Seyahetnamesi* ve Ekleri, s. 11

sıra Türkler içinden birine "Tanrın Kim?" sorusu yöneltildiğinde "Gök Tanrı" cevabını verdiklerini yazmıştır[19].

Bir farklı hususta durmak gerekirse devletleşmiş Türk erkanı ile halk arasında ki din'in farklı olduğu düşüncesidir. Halk üzerinde Şamanistik öğeler fazlayken devlet erkanı üzerinde Tanrısal bir anlayışın hâkim olduğundan bahsedilmektedir[20]. Nitekim şurası kaçınılmazdır ki eski zaman Türk toplulukları doğa gerek yaşam koşullarının getirdiği unsurlar ile birlikte gökte ve yaşamlarında açıklayamadıkları öğeleri ilahlaştırdıkları ve hepsinin üstünde Gökyüzünü gördükleri için Büyük Tengri anlayışı oluştur ki Göğün bu kutsallığının en büyük sebeplerinden biri olarak güneşin kutsallığından dolayı olduğu söylenebilir ki, bunun en bariz örneği Gök-Türklerin doğan güneşi doğuya dönerek dokuz defa selamlanması gösterilebilir. Ayrıca aynı ritüelleri Cengiz Han'da yapmaktaydı[21].

Değinmek istediğimiz bir husus daha bulunuyor oda şudur ki. Bozkır üzerinde yaşan tüm konar göçer kavimler Ugorlar, Samoyedler, Tuvalar, Hakaslar vb. pek çok halk ne kadar birbirine benzer unsurlarda bir dini inanışları olduklarını düşünülürse düşünülsün, daha derin incelendiğinde her birinin uygulamalarında birtakım farklar gözükmektedir. Nitekim hepsinde benzer olan üç unsur yer almaktadır. Bunlar Gök-Tanrı, büyük ruhlar ve şaman ruhlarıdır. Örneğin Çukçi Şamanları göğe yükselmek için bir mantarlı içecek kullanırken, diğer Sibirya bölgesinde ki Şamanlar (Yakut Şamanları vb.) sadece ritimsel ve dans figürleriyle bunu yaparlardı[22]. Nitekim her ne kadar ayrı oldukları düşünülse bir bizim fikrimizce burada ki ayrım aynı üç kitaplı dindeki mezhepler yahut itikadi ayrılıkların benzerlerinin ötesine geçmemektedir.

[19] Hayrettin İhsan Erkoç, Türklerin İslamiyete Geçiş Sürecinde Tenri ve Allah Algıları, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, 58.1 2018* s.302-303
[20] Yaşar Çohruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, 4. Basım, İstanbul 2018 s.19;
[21] İbrahim Onay, Cengiz Han Devrinde Türk Kültürünün Etkisi ve Katkısı, *Turkish Studies,* Volume 7/4, Fall 2012, s.2449
[22] M. Ja. Zonrnickaja, Yakut Şamanlarının Dansları, Çev: Metin Özarslan, *Türkbilig,* 2002/3 s.188, 191

BİRİNCİ BÖLÜM

TENGRİZM'İ OLUŞTURAN ESASLAR

Her inanış sisteminde bir usul, kaide bulunduğu gibi Eski Türk inanış sisteminde yer alan bir takım esaslar bulunmaktadır. Farklı yaklaşım ile bu ögeleri Tengrizmi din yapan öğelerden içinde bulunan birtakım kutsallaştırılmış ögelerden, doğal unsur kültlerinden ve kadim Türk dininin benzer özelliklerini gördüğümüz, farklı dinler ile benzerlikeri üzerinde duracağız. Bölümde yer yer Mit/destan anlatımına yer verilmiştir.

1.1. Eski Türk Kozmolojisi

Kadim Türk dini içerinde yer alan pek çok mit, Tanrı veya ruh vardır ki bunların içinde göksel cisimler sıkça bahsedilmektedir. Tengri inanışının esasını Gök oluşturduğundan ötürü meydana çok kapsamlı bir Astroloji gözlemi sağlamıştır. Jozsef Deer, Bu konuda, geniş bozkır üzerinde yaşayan toplulukların, yaşadıkları coğrafik özelliklere karşın çok geniş bir evren algısı ortaya koymasından ötürü olduğunu söylemektedir[23].

Eski Türk Kozmolojisini ise ilk önce Türk inanış sisteminde yer alan evren tasarımlarından bahsedeceğiz daha sonra ise mitsel olarak konuyu ele alacağız.

Türklerin kadim inancında Gök tasavvuru oldukça geniş yer tutmaktadır. Bunun asli sebebi ise Tanrı kavramının gök ile birlikte olmasıdır. Göksel inanç unsurları proto Türk dönemlerinden itibaren kaynaklara yansımaktadır. Çin toprakları içinde Türk-Moğol tesirli[24] milat öncesi devleti olan Choulardan itibaren gözlemlenmektedir. Nitekim Choular "Tien" olarak adlandırdıkları krallarının ölümünden sonra, onların ruhlarının göçtüğü yer yani Göğe Tien adı verilmeye başlanmıştır. Tien aynı zamanda Tanrı'nın adı olarakta kullanılmıştır[25]. Gök ve Yer-su tasavvuru ve Türk inanış sistemi içerisinde var olan evren tasavvuru IX. Yy.dan kalma Budizm kökenli bir metinde gözlemlenmektedir. Türk Çin karışık evren tasavvuru şu şeklidedir.

"Bu kâinatta, üstteki gök parlaktır, altta yağız yer karanlıktır. Güneş tanrısı parlaktır, ay tanrısı karanlıktır. Ateş parlaktır, su karanlıktır. Er parlaktır, dişi karanlıktır. Bu yerli-göklü, dişili-erkekli (ilkeler) kavuşursa, bütün canlı ve cansız, iki türlü varlık doğar, belirir.... Güneş ve ay karışıp, kavuşarak yol almaktadır. Bundan ötürü, yazlı-kışlı dört mevsim olur. Dört mevsim içinde (her mevsim)

---

[23] Deer, *İstep Kültürü*, s.161
[24] W. Eberhard, Eski Çin Kültürü ve Türkler, Çev: İlker Berk, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 1943 Cilt 1, S.4 s.26
[25] Muhaddere N. Özerdim, Chou'lar ve Bu Devirde Türklerden Gelen "Gök Dini", *BELLETEN*, Cilt XXVII, S. 105, s.12

yine ikişer zamana ayrılıp sekiz 'yeni gün' doğar ('yeni gün'ler Çince chieh, dört mevsimin ilk günleri, ilkbahar ve sonbahar ekinoksu [günler ve gecelerin aynı uzunlukta olduğu iki devir] ile yaz ve kış gündönümü günleridir |en uzun gün ve en uzun gece))"[26]

Ayrıca yukarıda aktardığımız metin vasıtası ile sonraki konularda bahsedeceğimiz, güneş, ay gibi ögelerin Türkler için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Yine incelenirken de bu metinde ki Budizm etkisi gözardı edilmemesi geren mühim bir husustur.

Türkler kendilerince bir dünya tasviri yapmışlardır. Birtakım araştırcaılarında vardığı sonuçlar neticesinde eski Türk inanışı dahilinde dörtgen bir dünya tasarımı söz konusudur. Bunun temel sebebi olarak kurulmuş Türk devletlarinden geldiğinden bahsedilmektedir. Orta Asya devletleri coğrafi nedenlerden ötürü doğudan, batıya uzanan devasa ufku aşan topraklarda kurulmuş devletler olduklarından aynı bir dörtgen şekline benzemekteydiler[27]. Ayrıca Tengrizm inanışına göre Dünya birtakım canlıların üzerinde durduğuna yönelik anlatılar mevcuttur.

Şöyle ki;

"…Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık, Bu dünyanın yanına, yaratılmış bir balık.

Bu büyük balıkların, üstüne dünya konmuş, Balıklar çok büyükmüş, dünyaya destek olmuş[28]*."*

Kızılderili yaratılış destanlarından Çeyeni'de anlatıldığına göre dünya bir kaplumbağanın sırtındadır. Kızılderili inanışlarında anlatılan destanın bir bölümü şöyledir.

"…Kaplumbağa Büyükanne" diye sormuş Maheo. "Bana yardım edebilecek gibi misin?" "Çok yaşlıyım ve çok yavaş hareket edebiliyorum, ama denerim" diyerek cevap vermiş kaplumbağa ve Maheo'ya doğru yüzmüş. Maheo, bir tepe biçimine gelinceye kadar çamuru onun sırtına yığmaya başlamış. Kaplumbağa Büyükanne görünmez oluncaya kadar çamur tepesi Maheo'nun elleriyle büyümüş, yayılmış ve düzleşmiş. Maheo bir kez daha "öyle olsun" demiş. "Yeryüzü bizim Büyükannemiz olarak tanınsın ve yeryüzünü sırtında taşıyan Büyükanne, su altında, toprağın üzerinde ya da altında yabancılık çekmeyen tek varlık, herhangi bir yere dilediği gibi, yürüyerek ya da yüzerek giden tek canlı olsun." Ve böyle olmuş, böyle sürüp gitmektedir. Tüm dünyanın ve tüm insanların olanca ağırlığını sırtlarında taşıdıkları için Kaplumbağa Büyükanne ve onun soyundan olanların hepsi de çok yavaş yürümek zorundadırlar…[29]*."*

---

[26] Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001 s.23
[27] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı, Ankara 2014 s.315
[28] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara 2014 s.466
[29] Alice Marriot, Carol K. Rachlin, *Kızılderili Mitolojisi*, İmge Kitapevi, Çev: Ünsal Özünlü, Ankara 1994 s.40

Ayrıca gene aynı özellikleri taşıyan bir Altay Destanı olan Maaday Kara'da da yukarıda paylaştığımız örnekile benzer özellikler gösteren yerler bulunmaktadır. Lakin farklı olarak burada dünyayı sırtlarında taşıyan balık değil Balinalar olduğu gözlemlenmektedir. Burada verdiğimiz örnekler çoğaltılabileceği gibi bazı kızılderili ve diğer birkaç eski dinde de dünyanın bir takım canlıların üzerinde sabit durduğu ve o hayvanların hareketleri sebebiyle dünyada felaketlerin ortaya çıktığı düşünülmektedir[30].

Kızılderili yaratılış anlatılarında ise dünya yine bir deniz canlısı olan yaşlı bir deniz kaplumabağası üzerinde inşa edilmiştir

Türklerin geçmiş inanışlarına göre her varlığın bir ruhu ve bağlı olduğu bir sahibi bulunmaktadır. Daha açıklayıcı olmak gerekirse bir ağacın kendi başına ruhu bulunmaktadır. Lakin bu ağaç daha küçük ruha ve cana ayrılabilir yahut daha geniş bir topluluk oluşturmak için diğer ağaçlar ile birleşebilir.Yani hem tekliği hem çokluğu barındırır. Ağaç bir birey, lakin kendisi bir toprağa, bir yöreye veya tüm dünyaya bağlı orman kütlesinin bir parçasıdır. Yahut o ormanın efendisi olan bir Ayı, dünya üzerinde bulunan Ayı soyundan sadece bir tanesidir. Şeklinde açıklanabilir[31].

Diğer önemli bir husus ise Türklerin inanış biçimde zuhur eden kainat tasviridir. Her dini inanışta olduğu üzere kainatın muazzam nizamını açıklamaya yönelik birtakım hikayeler yahut inanışları mevcuttur. Bu hususun Türklerde bulunan misalleri bulunmaktadır. Eski Türk inançları içerisinde görüldüğü kadarıyla Türkler kainatı üç boyutta tasvir etmektedirler. Yukarı Dünya, Aşağı Dünya ve Orta Dünya, tüm bu katlarında bir işlevi bulunmaktadır. Türk kozmonojisinde her bir katın ayrı tasavvuru bulunmaktadır.

Yukarı Dünya, ışık alemi, Tanrı ve hizmetkarı diğer ruhların mekanı diye de bahsedilebilir. Burası Altaylılarda onyedi kattan (Teleütlerde onaltı, Yakutlarda yedi, Tuvalarda dokuz kattan) oluştuğuna inanılmaktadır[32].Aşağıda ise yedi yahut dokuz kat kara alem ikisi arasında ki kalan yerde de yeryüzü yani Orta Dünya bulunmaktadır. Gök aleminin on yedinci katında Kayra Han yer almaktadır. Evrenin yazgısını Kayra han çizmektedir. On altıncı katında altın dağda ve altın tahtında Ülgen, dokuzunce katta kudretli Kızagan Tengere, yedinci katta dahi Mergen Tengere ve insanları ve yeri aydınlatan Gün Ana, Altıncı katta Ay Ata, Beşinci katta Kuday Yayuci, Üçüncü katında Ülgen'in oğullarından Yayık ve insanların

---

[30] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s.153, 154
[31] Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* Çev:Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul 2011 s.105
[32] Fuzuli Bayat, *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri*, Ötüken Neşriyat, 2. Basım, İstanbul 2017 s.15-16

hamisi olarak bilinen May-Tere otururlar. Hayatın kaynağı ise Süt Ak Köl ve Süro dağında, Yedi Tanrılar ve onların kendi hizmetkalrları olan iyi huylu melekler ve insanlar ile birlikte yer tutmuşlardır[33].

Bunlar haricinde İnsanların yaşadığı Orta Dünya Yer-su adıyla kutsanmaktadır. Orta Dünya insanların yaşadığı yer olarak bilinmesinin yanında on yedi adet Ruh buradadır. Bunlar Yer-su ruhları olarakta bilinmektedir.Yer-su İlahlarından en önemlileri şunlardır. En kudretli ve dünya ağacının tepesinde oturan Yo Kan ve oğlu Temir Kan, bütün suların hakimi Talay Kan, Hamile ve çocukların hamisi Umay, İki dişi ruh Ana Maygıl ve Ak-Ene ve diğer Yer-su ile ilgili olan Yağmur, kar yağdıran Yada taşı gibi mitolojik ögelerden oluşmaktadır[34]. Orta Dünya yer alan ruhlar hakkında malumat ise oldukça (Umay Ana hariç) sığdır.

Yeraltı dünyası ise devamlı bir karanlığın olduğu yedi yahut dokuz kattan oluştuğuna inanılan tüm katlarında kötü ruhların oturduğu ve içinde bulunan bitki ve otların demir çelik gibi şekilsiz düzenlerden oluştuğuna inanılmaktadır[35]. Burada ki kötü ruhların genel adları ise Ayna, Körmös ve Etkerlerdir hepsinin hakanı olarak korkunç Erlik Han bulunmaktadır. Erlik bazı mitlere göre beşinci, bazısına göre de dokuzuncu katta kara bir tahtta oturmaktadır. Erliğin tahtının altında ise sürülmüş ruhların yeri yani cehennem bulunmaktadır[36].

Bu bahside bitirdikten sonra Güneş, Ay gibi unsurların Türk inanış sistemindeki yerini inceleyen kısma geçebiliriz.

---

[33] W. Radloff, *Türklük ve Şamanlık,* Örgün Yayınevi, Haz: Nurer Uğurlu, İstanbul 2008 s.21-22

[34] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s.37-51

[35] Fuzuli Bayat, *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri,* s.18

[36] W. Radloff, *Türklük ve Şamanlık* s.26

1.2. Güneş, Ay ve Diğer Gök Cisimleri ile İlgili Unsurlar

1.2.1. Güneş

Bu hususta ilk önce Tuva Türklerinin adetlerinden bahis edecek olursak. Tuvalılar çok eski zamanlardan itibaren güneş ile adetleri olduğunu bilinmekle birlikte beraber Tuvalılar arasında “Güneş olmazsa, yaşam olmaz” şeklinde bir ifade olduğu bilinmektedir. Ayrıca Tuvalılar güneş tutulması zamanında “zamanın kötüleştiğine” inanırlar. Sebebi ise havanın halini güneşin benzemesidir[37].

Diğer bir bağlamda ise Çin kaynaklarından gelen bilgiye göre Hun hakanlarının sabahları çadırından çıkarak güneşi kutsadığı bildirilmektedir. Ayrıca Azerbaycanlı araştımacı Seyidov’a Göre Türkçenin “Tengri” sözcüğünün kökünün Tan(g) olduğunu söylemekte ve birden fazla Türk lehçesinde ise “Tan” güneşin doğduğu yer anlamındadır. Yani Tanrı sözcüğü güneş ile ilgilidir.[38] Nitekim Bayat’ın aktardığına göre, her ne kadar güneş önemli olsa dahi Güneşin bir “Tanrı” olmadığı lakin Tanrı’nın tekliğini ve birliğini temsil ettiği görülmektedir. Özellikle Türklerin inanç sisteminde Tanrı olarak algılanması mümkün değildir. Ayrıca Hun hükümdarının güneşi selamlaması ise inanç sisteminde Ay’ın o dönemlerde etkisini kaybettiğini göstermektedir[39]. Roux’da güneş hakkında Türkçe’de evrensel olarak gün olarak adlandırıldığını bahsederken ayrıca Asya’nın konar-göçer kitleleri arasında gök, güneş ve yıldızlar kültünün çok gelişmiş olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca güneş ve ay ikiside önemli olsa dahi Ay yalnız başına bir kült unsuru içermezken güneş kendi varlığı ile bir külttür.[40] Hunlar dönemine ait bir bilgide Güneşin doğu sembolize ettiği, güneşe sede edildiği ve bu kutsallıktan ötürü olsa gerek Türk otağlarının kapılarının güneşin doğdu yöne bakıyor olmasıydı[41].

Güneşin bu denli büyük yer tutmasının sebebi ise şu olabalir. Uçsuz bucaksız bozkır arazisinde yaşan konar-göçer Türk kitleleri karanlığı bir kötülük olarak gördüklerinden ötürü güneşi adeta kurtarıcı yani karanlığın üzerine doğan bir aydınlık olarak düşündükleri görülmektedir.

Nitekim Güneş ile ilgili inanışlar günümüze kadar gelmekte olup Anadolu edebiyatında dahi “Güneş dişi, ay ise eril” olarak karşımıza çıkmak tadır. Güneş birtakım anlatılara göre

[37] Janyl Myrza Bapaeva, *Tuva Şamanizmi,* Kömen Yayınları, Konya 2013 s.49
[38] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları,* s.27
[39] Fuzuli Bayat *Türk Mitolojik Sistemi 1*, Ötüken Neşriyat, 4. Basım, İstanbul 2017 s. 298-299
[40] Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* s.132
[41] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* Cilt II, s.237

güneşin yeri 8. Katta Tanrı'nın katının bir altında yer alırken, Altay anlatısına göre Güneşin kırıntılarından varolan bir ruh vardı, adı "Suyla" idi. Görevi ise insanları kollamaktı[42] .

1.2.2. Ay

Dünyanın neredeyse bütün inanç sistemlerinde bir mevcudiyeti olan ay, Türklerin kadım dini Tanrıcılık kültürününde "Ay Tanrı" şekliyle temel kavramlardan biri olmuştur. Ayrıca mükemmelliğin göstergesi olan Ay, Güneş ile görevini paylaşırken, bir yandan da Ay, konar-göçer kavimlerin nezdinde "yaşamın ilk kaynağı" olarak görülmektedir. Ay kültünün arkaik bir inanç olmakla beraber Ay Tanrı ve onun yer sembolü boğa Mezopotamya'dan Hakasya'ya kadar geldi gözlemlenmektedir. Zira Ayrıca Boğa kelimesinin eski hali olan "Bugay"dır. Yani bu bize gösterebilir ki Boğa Tanrının yerdeki bedensel görünümü olarak karşımıza çıkabilir[43].

Ziya Gökalp'in Türk Töresinden Ayın gökte aldığı şekilleri ile ile ilgili bir anlatı yer almaktadır.

Burada anlatıldığına göre; Bir öksüz kız su almaya gidtmektedir. Ay öksüz kızın zulme uğradığını anlayınca, Ay tarafından bir çalı vasıtasıyla kendi katına çıkarır. Ayın yüzünün hilal olması yahuy dolunay haline bürünmesi, bu öksüz kızın ay katında yaşadığı maceralara dayandırılmış olmasıyla birlikte kız büyüdükçe ayda büyüyecektir. Nihayetinde ise kız üzüldüğünde Ay hilal olur, Kız sevindiğinde Ay Dolunay olur. Birde "Beyaz Ayı" yer almaktadır. Bu Ayı kıza aşık olduğu için Ay'ı boğmak ister. Nitekim buna gücü yetmez. Sadece üç gün onu yener ve geri kalan yirmi beş günde ay galiptir[44].

Bu anlatılada açıkça görülmektedir. Doğal bir unsuru açıklarken çok farklı bir anlatı ortaya çıkarılmıştır. Ay'ın döngüsü bir efsane ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Yukarıda Güneş mitinde bahsedildiği gibi birde "Ay baba" vardır ki bu ruhta gök aleminde Altıncı katta yani Gün Ana'dan bir kat altta ikamet etmektedir. Ayrıca 17 katlı gök aleminin 6. Katında oturan Ay Ata mevcuttur[45]. Ay'ın Türklerde erkek olduğu ve küçük çocuklara ay için Aydede olarak tanıtılmasının sebebi geçmiş zamanlardan gelen Ay ata inancından olsa gerekir.

---

[42] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojsini Cilt II*, s.238
[43] Fuzuli Bayat *Türk Mitolojisik Sistemi,* Cilt I, Ötüken Neşriyat, 4. Basım, İstanbul 2017 s.268-269
[44] Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, s.127
[45] W. Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, s.21

1.2.3. Diğer Gök Cisimleri

Türklerin geniş evren düşüncesinde yalnızca Ay, Güneş mitleri dışında farklı Astrolojik Ögelerinde bulunduğunu belirtmek gerekir. Özellikle belli isim belirtilmemiş pek çok yıldız yer almaktadır. Tanrıların yerleri dahi zaman zaman gök cisimlerinden yola çıkarak belirtilmektedir. Örneğin Ülgen'e bakarsak Ay ve Yıldızdan çok yüksekte onaltıncı katta iki yıldızın arasında Altın dağında ve Altın tahtında oturmaktadır[46]. Bu bahis hem Tanrıların yerlerinin ifade edilişine bir örnek oluşturmak hem de dağlar kültünün bir örneğini göstermektedir.

Aynı zamanda Kutup Yıldızı'nın da Türk inanışında etkisinin büyük olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim Esin'in aktarımına göre Kutup Yıldızı Gök-Tanrı'nın mekanı olarak görülmekteydi[47]. Ayrıca, inanca göre Tanrı üst, orta ve alt dünyayı Demir Kazık ya da Altun Kazık ile birbirine bağlamıştır. Dünya'da Tanrı tarafından demir kazığın "Kutup Yıldız'ına" bağlayarak sabitlemiştir[48].

Rahmeti ve Bang'ın Uygur harfli Oğuz Kağan destanında geçen anlatı şöyledir.

"o ışığın içinde bir kız var. yalnız oturuyor. Çok güze! bir kızdı. Başında (alnında?) ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. Güzcldi ki, *gülse, gök tanrı gülüyor: ağlasa. gök tanrı ağ-(iyor (sanılırdı). Oğuz Kağan onu görünce akli gitti: sevdi, aldı[49]."*

Ayrıca ruhlar alemine geçmiş Şamanların en fazla kutup yıldızına kadar götürüldüğü, ondan sonrasına geçemediğinden bahseden anlatılar mevcuttur[50].

Türk tarihinin İslam ve Anadolu safhalarında da yer alan "Kutubların Kutbu Muhammed" Söylemi yer almaktadır. Bu ifade değirmen taşının ortasında yer alan demirdir ve denir ki "Taş nasıl demirin etrafında dönerse alemde kendi kutbunun etrafında döner." Anlayışı ile kadim "Demir Kazık" arasında bir benzerlik olmalıdır[51].

Nihayetinde kadim Türk inancında "Kutup Yıldızı'nın" birden fazla işlevi olduğu göze çarpmaktadır. Bazı yerlerde "Tanrı'nın Yurdu", birtakım yerlerde ise Güneşten ve Aydan daha parlak, bir güzellik simgesi olduğu anlaşılmaktadır. Bir bakımdan da tüm bu anlatılar ışığında "Kutup Yıldızı'nın" Türkler için ne denli bir önem arzettiğini gözükmektedir.

---

[46] Fuzuli Bayat, *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri* s.16
[47] Emel Esin, *Türk Kozmonolojisine Giriş*, s.30
[48] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, s.231
[49] R. Rahmeti ve W. Bang, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhan Basımevi, İstanbul 1936 s.13
[50] Fuzuli Bayat, *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri,* s.17
[51] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, s.23,

Türk kültürü içinde Kutup Yıldızı harici efsanelere konu olmuş farklı bir yıldız ise Çulpan yahut daha yaygın adıyla "Çoban Yıldızı" olarakta bilinen "Venüs" gezegenidir. Çulpan'ın bir Tanrı olduğunu yazan önemli kaynaklarda mevcuttur. Çulpan ile "Ülker Takım Yıldızı" arasındaki bir Yakut anlatısını ise bize Ziya Gökalp aktarmaktadır. Ayrıca Yakutlar, Zühre yıldızını Ülker(takım yıldızına) sevdalı bir bakire olarak düşünmüşlerdir[52].

"Yakutlarca Zühre adı Çolbu Hanım'dır. Bu genç kız Ülker yıldızını seviyor, Ülker de Çolbu Hanım için yanıp tutuşuyor. Ne zaman ki, Çolbu Hanım için yanıp tutuşuyor. Ne zaman ki, Çolbu ile Ülker bir hizada birleşirler, kalpleri atmaya, göğüsler kabarmaya, nefesleri gürleşmeye başlar. Bu nefesler, birer dalga olur. Derhal kasırga çıkar, ortalığı birbirine katar."

Ayrıca söylenir ki Yakut Türkleri Ülker ve Çolpan'ın aynı hizaya gelmesinden korkmaktadırlar.[53]

Burada bahsedilen tüm bu anlatılardan bir sonuca varmak gerekirse, en başta şu söylenmelidir ki, Türk ve Tengrist diğer topluluklar nezdinde Astrolojinin ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir. Çok geniş bir din ve evren algısı ortaya koymuş olan Türk kitleleri, tarihin ileri ki safhalarında bu unsurları girdikleri yahut etkilendikleri din ve kültürler içerisinde yaşamaya devam etmiş olsa gerek ki hala günümüzde anne ve babaların çocuklarına Ayı "Ay dede" olarak anlatması da buna bir örnek oluşturur.

[52] W. Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, s.155

[53] Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, s.127

1.3. Tengri Dininde Tek Tanrı mı? Yoksa Çok Tanrı mı Vardır?

Türk din tarihi araştırmaları başladığından itirbaren devam eden, araştırmacıların üzerine durduğu önemli noktalardan birtanesi de Türklerin kadim inanç sisteminde tek Tanrılı(Monoteist) mı? Yahut çok Tanrılı(Politeist) mı? Sorusuna cevap aranmaktadırlar.

IX. Yy'da gezgin İbni Fadlan Türkistan topraklarından geçmiş ve orada gördüğü birtakım halkların anılarını aktarmaktadır. İbni Fadlan, Oğuz topraklarında geçer ve orada Oğuzların "Bir Allah" anlamında "Tek Tanrı" dediğini belirtir.[54] Nitekim bu bilgi mühim olmağla beraber şaibelidir. Çünkü aynı İbni Fadlan Oğuzlarında içinde İslamı şeklende olsa kabul etmiş kişilerin varlığından bahsetmektedir.[55] Ayrıca Oğuzların tek Tanrılı vaziyeti tüm Türk Uruglarında geçerli olmadığı, İbni Fadlan'ın eserinde açık bir şekilde görülmektedir. Yani Oğuzlar endeksli Türk ve tek Tanrıcılık bahsinin katiyen tutarsız bir tespit olduğu aşikardır.[56]

Türklerin çok tanrılı inanca mensup olduğunu dile getirenler, Monoteist olduklarını söyleyenlere nispeten az olsa dahi, onların en önemli argümanlar ise yine İbn-i Fadlan ve Radloff'un Altay destanları ile Köktürk kitabelerinde "Öd Tengri" ve "Umay" sözlerinden ileri gitmemektedir. Ayrıca Köktürk kitabeleri birtakım yönlerden Monoteist tezi savunanlar içinde argüman oluşturmaktadır.[57] Nitekim Altay mitlerinde yer alan "on yedi katlı gök alemi ve dokuz kat yer altı alemi onun katlarında yer alan Tanrı yahut ruhlar[58] Politeist bir din yapısı olabileceğini göstermektedir.

Bizce bu konuda yapılan tartışmalardan herhangi bir safa dahil olmaksızın bir yorum getirecek olursak, Türk toplulukları görüldüğü üzere çok farklı ve dağınık unsurlarda yaşamışlardır. Bu bağlamda yukarıda ki verilenlerde de anlaşılacağı üzere farklı bir Tengri anlayışı yahut gezginlerce farklı aktarılan kaideler ile yaşamaktaydılar. Yani Türk toplulukları arasında inandıkları kaideler arasında farklılık göstermesi oldukça olağandır. Sonuç olarak Türklerin toplu olarak Monoteist ya da Politeist olduğu konusunda kesin bir kaide sunulmasının tutarsız olduğunun kanaatindeyiz.

---

[54] Ramazan Şeşen, *İbni Fadlan Seyahatnamesi*, s.10
[55] Ramazan Şeşen, *İbni Fadlan Seyahatnamesi*, s.11
[56] Sadettin Gömeç "Şamanizm ve Eki Türk Dini" adlı makalesinde "10. yüzyılda bazı Türk boyları arasında dolaşan İbn Fadlan, Oğuzların içlerinden biri zulme uğrar veya sevmediği birşey görürse başını semaya kaldırıp "bir Tanrı" dediklerini söylemektedir." Şeklinde alıntısını İbn-i Fadlan'dan bu şekilde yapmıştırç
[57] Dursun Yıldırım "Türk Bitiği (Ankara; Akçağ, 1998) Köktürk Çağında Tanrı Mı Tanrılar Mı Vardı?" Göktürk kitabelerinden alıntı yaparak tek Tanrılı inanca işaret etmektedir.
[58] W. Radloff, *Türklük ve Şamanlık,* s.18

1.4. Diğer Dinler ile Karşılaştırması

Tengrizm pek çok farklı coğrafyada Türk ve Moğol kitleleri arasında nüfuz etmiş bir inanış olması ve insanların Afrika'dan çıkıp dünyanın pek çok farklı yerlerine dağılmaları sebebiyle dünya üzerinde dinler arasında pek çok ortak özellikleri bulunmaktadır.

Tengri inancı mensuplarının yaşadığı coğrafi mekan bağlamıyla etkileşime geçtikleri ve birbirine benzeyen birtakım ögeler barındırdığı görülmektedir. Tengri inancında yer alan Baba ve ana unsuru, Tanrılara baba ve ana denilmesi yahut Büyük Tanrının baba, toprağın, doğa ve unsurlarının ana olarakta yer almaktadı. Eski Çin dinlerinde "Baba Tanrı Toprak" Ana olarak karşılığını bulmaktadır. Mö. 2598-2514 tarihleri arasında hüküm süren İmparator Chuan Hsü'nün Tanrı ve Yeryüzüne tapınılması, insanlar ve ruhlar arasında da iletişim kurması amacıyla bir görevli atadığı ve şarkılar çaldırdığından bahsedilmektedir.[59] Ayrıca Çin dininde dağlar, nehirlerin kutsallığından bahsedilip, Tanrı ve bu unsurlara kurban verildiği bilinmektedir.[60]

Evvelden Türk olduklarına dair nazareleri yazılan Amerika yerlileri yahut Kızılderililer'in elimizde bulunan iki yaratılış destanı Altay yaratılış destanları ile ortak noktalar göstermektedir. Yerel bölgelerde Çeyen ve Modok olarak adlandırlan destanlardan, Çeyen ve Modok'un başlangıcında yer alan şu iki kısım Altay destanlarında çeşitli adlar ile yer alan Tanrı'nın, destan başlarında ahvali ile kati bir benzerlik göstermektedir.

Çayen: "*Başlangıçta hiçbir şey yokmuş ve Büyük Ruh Maheo boşlukta yaşıyormuş Maheo etrafına bakmış, ama görünürde hiçbir şey yokmuş. Bir şeyler dinlemek istemiş, ama dinleyecek hiçbir şey yokmuş. Hiçbir şeyliğin içinde yapayalnız, yalnızca bir Maheo varmış…*"

Modok: "*Dünyayı ve içindeki her şeyi yaratan Kumokums'dur. O dünyayı şöyle yaratmıştır: Kumokums Saz Gölü'nün yanında, doğu kıyısında oturmuş. İçinde korku yokmuş, ama yalnızca merak ediyormuş, çünkü etrafta Saz Gölü'nden başka hiçbir şey yokmuş.*"[61]

Radloff'un aktardığı Altay yaratılış destanında ise Tanrı'nın en başta yer alan konumu şu şekildedir.

"*Yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudur, yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman, Tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insan oğullarının ata ve anası Tengere Kayra Kan kendisine*

[59] Herbert Allen Gıles, *Eski Çin'de Dinler*, Çev: Deniz Uludağ, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017 s.12
[60] Herbert Allen Gıles, *Eski Çin'de Dinler*, s.15
[61] Alice Marrlott, Carol K. Rachlin, *Kızılderili Mitolojisi*, s.43

benzer bir varlık yaratarak ona kişi (kiji) dedi. Kayra Kan ile kişi su üzerinde iki kara kaz gibi sakin sakin uçarak süzülürlerdi."[62]

Yukarıda söz ettiğimiz metinlerin arasında fazlasıyla benzerlik olduğu aşikardır. Ayrıca Modok ve Altay destanı arasında öne çıkan su unsuruna dikkat çekmek isteriz. Zira Altay destanı'nın diğer versiyonları ve Yakut yaratılış efsanesinde de benzerlerine rastlanmaktadır. Diğer bir Altay destanı versiyonunun başlangıcı şu şekildedir.

"Gök ve yer yoktu. Uçsuz bucaksız deniz vardı, Tanrı Ülgen bu denizde uçuyor, konacak yer arıyordu fakat bulamıyordu."[63]

Her iki destanın başlangıcını devam eden kısımları da oldukça benzerlik barındırmaktadır.

Modok *"Bol ve çok su var, demiş Kumokums kendi kendine, etrafında biraz toprak olsa görünümü nasıl olur acaba? Böyle diyerek aşağıya, aşağıya, aşağıya, aşağıya, aşağıya, beş kez Saz Gölü'nün dibine erişemeye çalışmış ve beşinci girişiminde bir avuç çamur çıkarmış."*[64]

Altay "*Kişi artık uçamadığı için, Kayra Kan yeri yaratmak istedi, bunun için kişiye, suya dalarak derinliklerden toprak çıkarmasını söyledi ve bu toprağı suyun üzerine serpti."*[65]

Her iki metin için verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere metinlerde yer alan Tanrı'nın yalnızlığı üç metinde de yer almaktayken, Tanrı'nın su üzerinde karasız bir mekanda oluşu Kızılderili destanı Modok, Yakut ve Altay metinlerinde birbirine benzer olduğu göze çarpmaktadır. Tüm bu benzerliklerin Kızılderili olarak adlandırılan toplulukların bir zamanlar Asya'dan bu coğrafyaya yerleşen Türk kitleleri olduğu konusunda ki tezleri destekleyici bir unsur olabilir.

Ayrıca yukarıda verdiğimiz örneklere islam sonrasında bir bektaşi dedesi olan Veli Baba'nın dörtlüklerınde de rastlamaktayız. Bahsi geçen dörtlük şöyledir.

"Arif sundu, aldı cihanı biçti,

Cebrail çok vakit deryada uçtu,

Hak bir avuç toprak deryaya saçtı

Derya süzülüp de yer olmalı mı![66]

[62] W. Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, s.18
[63] Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları,* Ötüken Neşriyat, 13. Basım, İstanbul 2018 s.157
[64] Alice Marrlott, Carol K. Rachlin, *Kızılderili Mitolojisi*, s.44
[65] W. Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, s.18-19
[66] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt I, s.470

Ateş insanların hayatını değiştiren bir unsur olarak keşfedilmesi insan tarihini şekillendirmiş günümüze kadar gelen gelişmenin temel unsurlarından biri olmuştur. İnsanlar bu büyük gelişmelere dini motiflerinde yer vermişlerdir. Lakin çok ilginç bir şekilde farklı kıtalarda yer alan toplulukların ateşi keşfetme hikayelerinde benzerlikler bulunmaktadır. Özellikle bir kuşun göklerden ya da Tanrı'dan ateşi getirmesi yahut çalması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avusturalya Victoria'da yer alan bir Aborjin grubu "Tarrakukk" adlı bir şahinin ateşi kendileri tüm kırsalı ateşe verdiklerine inanılır, Yeni Gine'de yer alan bir yerli grubu Papağan ve bir başka kuşun ateşi yeryüzüne getirdiklerine inanmaktadırlar. Hatta bu yüzden papağanların gagası ateşten yanarak kırmızı olmuştur. benzer şekilde Asyalı Malaylarda da bir ağaçkakanın Ateşi çaldığı anlatılmaktadır, Türk topluluklarından biri olan Buryatlarda ise bir kırlangıç kuşunun Tengri'den insanlar için ateşi çaldığına ve Tengri'nin buna çok öfkelenerek kuşa ok attığına ve kuşun kuyruğuna deldiğine inanılır. Anlatılanlara göre bu zamandan sonra Kırlangıçlarların kuyrukları iki farklı töne bakmaktadır.[67] Nitekim diğer tüm dinler ve eski Türk dini içerisinde de yer alan kuş motifleri bununla bitmemektedir.

Türklerin büyük Tanrısı Ülgen, Helenlerde Zeus, Hititlerde Anu'ya eş değer olmasıdır. Hititlerde yer alan Anu-Enlil-Ea üçlüsü ile Türklerde gök-yer-deniz üçlüsünün benzemektedir. Nitekim araştırmacılar bu sebeple Mezopotamya, Hitit ve Altay kültürlerinin birbirleriyle ilişkileri olduğunu düşünmektedir.[68]

Rus kitleleri Ortodoks Hristiyanlığı benimsemeden evvel Paganik inançlara mensup bir taife idi. Kaynaklara baktığımız zaman Rusların paganik unsurları ile Türk Tengrizmi arasında çok mühim benzerliklerin olduğu görülmektedir. Benzerliklerden önemlilerinden birisi hayat ağacı, canlıların yaratılışları gibi unsurların oldukça bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz.

Türklerde hayat ağacı unsuru yer, orta ve üst dünyayı bir arada tutan demir kazığın yeryüzünde ki görüntüsü yahut eş anlamlı bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Demir Kazığın ise asıl görevi Yer, Orta ve Üst alemleri bir arada tutmaktır. Ağacın kökleri Yer Altı dünyasını, gövdesi Orta Dünya'yı dalları ise Gök dünyasını temsil etmektedir[69]. En üst noktası ise Kutup Yıldızı'dır. Rus mitolojisi perspektifinden hayat ağacına bakarsak ilk olarak gözümüze çarpan unsur Rus Mitolojisi dahilinde Hayat Ağacı, Gökyüzünü yeryüzünü ve

---

[67] James George Frazer, *Ateşin Köklerine Dair Mitler*, Çev:Deniz Uludağ, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018 s.18, 50, 135, 140

[68] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları,* s.26

[69] Fuzuli Bayat, *Kadim Türklerim Mitolojik Hikayeleri*, s.19

yeraltını birlikte tutmaktadır. Canlıların yaratılma hususunda Rus Mitleri arasında Tanrı insanı yaratır, lakin Şeytan bunu kıskanır kendi insanlarını yaratmak ister nitekim başarısız olarak Keçiyi meydana getirir nitekim keçiyi canlandıramaz.[70] Eski Altay anlatılarında ise Tanrı insanları yarattıktan sonra Erlik Tanrı'nın yarattığı insanları kıskanmış ve kendi insanlarını yaratamayınca Tanrı'dan ister, nitekim Tanrı izin vermez ve Tanrı'nın yukarı dünyasında bulunan insanların akıllarına girerek kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır. Rusların Podolsk bölgesinde rastlanan bir anlatıya göre Yeryüzü yaratılmazdan evvel yalnızca su vardı. Tanrı, su üzerinde dolaştığı esnada su üzerinde bir köpük görür ve ona dokunduğu zaman bir şeytan çıkar Tanrı ile birlikte su üzerinde dolaşırlarken Tanrı, şeytandan sudan bir parça toprak almasını ve Tanrı adına arkamdan gel demesini istemiştir. Nitekim şeytan, Tanrı ile kendini eşdeğer görmüş ve çıkardığı toprak parçasını kendi adına almıştır.[71] Buna benzer bir anlatı ise Yakut Türklerine ait yaratılış destanında karşımıza çıkmaktadır. Destanın başlagıcında ki kısım şöyledir.

"*Büyük Ak yaratıcı Ürüng-ayıng-toyon, ta başlangıçlarda, büyük denizin üzerinde, yükseklerde durup dururken, su üstünde yüzen bir köpük gördü. Tanrı durdu ve köpüğe sordu:*

Köpük baktı Tanrı'ya dedi:

Ben bir şeytanım. Ta su dibinde yerde, ben orda yaşarım." Tanrı döndü şeytana:

Gerçek mi bilmem sözün! Var mı su altında yer? Öyleyse getir bana yerden bir parça toprak!" şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti. Sonra şeyran göründü Elinde az toprakla…"[72]

Bu bölümde aktardığımız karşılaştırmaları sonucunda tüm bu dinsel benzerliklerin birbirinden bağımsız ya da tesadüfen gelişmiş olabilme ihtimalinin düşük olduğunu ve tüm bu dini inanç sistemlerinin kökü kazıldığında tek bir dine ulaşılabileceği hususu epey muhtelmeldir. Nihayetinde bu husus üzerine daha bol vakit harcanmalı ve Dinlerin iptadai köklerine dair sualler sorulmalı, gereken araştırılmalar önemle yapılmalıdır.

---

[70] Gamze Öksüz, *Rus Mitolojisi*, Çeviribilim Yayınları, İstanbul 2014 s.45, 46, 48
[71] Gamze Öksüz *Rus Mitolojisi* s.61
[72] Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz *İslamiyet Öncesi Türk Destlanları*, Ötüken Neşriyat, 13. Basım, İstanbul 2018 s.159

1.5. İlk Kamlar ve Kamlık

Kamlık ya da daha bilinen bir şekilde şamanlık teknik olarak bir din adamlığı olsa da kamlar ruhani boyuttan çok daha fazla görevi ifa etmektedirler. Şamanın ruhani boyuta geçmek için yaptığı yönetmlere "esrime" adı verilir. Kam bu sayede hiçbir zarar görmeden ruhen göğe çıkabilir ve yeraltına inebilir, esrime vasıtasıyla dünya dışı alanlara yolculuk edebilmektedir.[73]

Türk kamlığını anlatırken bilinmesi gereken bir husus vardır. Türk boyların içinde hiçbiri birbirini tekrar eden bir inanış sisteminin parçası değildir. Her bir boy ve budun kendi inandıkları ruhlar, ata ve tanrıları mevcuttur. Yani hiçbiri ötekinin takliti değildir. Birinin yaptığı uygulama diğerine uymaya bilir. Zira konar-göçerler, yerleşik düzende yaşayanlar ve diğer bölgelerde birbirinden uzak yaşayan kitlelerin hepsi bağımsız Kamlık usülleri icra etmektedirler.[74]

Kamlar Ak ve Kara olarak iki gruba ayrılmaktadırlar. Ak kamlar ilk önce ortaya çıktıkları bilinmektedir. Altaylı mitlerine bakarsak şamanlar göğe yükselen, yeraltı ruhlarıyla iletişme geçen ve her iki alemde de faaliyet gösterenler olarak üç grupta ayrılmaktadır. Ak şamanların lider Ülgen olduğu için Ak şamanlar daha kutsal sayılmaktadır.[75]

Tuvalı kamlar esrime icrasına başlamadan önce birtakım usül ve aletleri kullanmaktadırlar. Küzüngü, homus, tef ve kostümle, Dayak adı verilen bir sopa vasıtasıyla kamlama yaptıkları söylenebilir. Kamlar her vakitte esrime yapabilmenin yanı sıra en iyi vaktim gece vakti olduğu bilinmektedir. Tuvalarda görülen esrime örf ve adetleri bulunmaktadır.[76] Saha kamlığının esasında Doğa kültü, ruh ve tanrılar tanrılar tarafından belirlenmiş aile ocağı ve yurda yönelik bağlılık barındırmaktadır. Kamlık Sahalarda geniş bir atalar kültü sayesinde mevcudiyetini muhafaza etmektedir. Saha kamı içinde bulunduğu topluluk ile ruhlar alemi arasında bağ kurar ve iki alem arasında bağlantı kurman kişiydi. Daha önce belirttiğimiz Tengrizm inanış sistemi içerisinde yatan ve Saha şamanlığı içerisinde Totemizm, Animizm ve Atalar kültü gibi unsurlar ön plana çıkarken Doğanın Canlı algılanması unsuru gözlemlenmektedir.[77]

Kamların farklı bir özelliği ise şifacı özelliği olarak göze çarpmaktadır. Bu durum Türklerin islamiyete girişinden sonra dahi devam etmiş olduğu Kutadgu Bilig vasıtasıyla

---

[73] Mircae Eliade, *Şamanizm*, İmge Kitabevi, Çev: İsmet Birkan, Ankara 1999 s.214
[74] Yusuf Ziya Yörükan, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri,* Ötüken Neşriyat, 5.Basım, İstanbul 2014 s.52
[75] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s.26
[76] Janyl Myrza Bapaeva, *Tuva Şamanizmi,* s.30
[77] Valeriy Vasilyev, *Saha Halkının Kamlığı*, Çev: Timur B. Davletov, *Hacettepe Ünivesitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler,* Ankara 2007 s.25

gözlemlene bilmektedir. Kutadgu Biligte yer alan manzum beyitte; "*İlacı olmayan hastalıktır açgözlülük, Dünyanın bütün kamları bir araya gelse onu iyileştiremez.*[78]" şeklinde Kamların İslama geçişin ilk zamanlarına kadar olan etkileri ve Şifacı unsurları somutlaştırılmıştır. Ayrıca Kutadgu Biligte Efsuncular diyerekte Kamları yani ruh tedavisi yapan kişilerden bahsediyor olması muhtemeldir.[79] Zira Kamların tedavi yöntemlerı arasında esrime yöntemleri vastasıyla ruhlar ile konuşmak olduğuna inanılmaktadır.[80]

İlk kamlık mevzusunda ise pek çok rivayet bulunmaktadır. Bulunan trivayetlerden çok kısa bahsedersek. Şamanların atalarının Erliği kötü ruhlarına karşı göndrilen kartallar olduğuna ilişkin bir rivayet yer almaktadır. Aynı amaçla gönderilen Çingis-Had-jir Bo Tengrin adında bir kişiden bahseden rivayetlerde bulunmaktadır. Altay Sayanlarda Eren Çeçen vardır. Eren "iren" Altay Türklerinde Kam manyaklarına verilen addır.[81]

Böylece Şamanlığın yapı taşlarından olan Körmösler ortaya çıkar.Burada anlatılan ruh meselesi hala günümüz Türk toplumunda yer alan cin ve hayali yaratıkların insanlara musallat olmasını açıklamaktadır.

Kamlar ve onların uygulamaları Türk örf ve adetinde bir hayli fazla olmuşlardır. Anlatılanlardan asılarlar sonra dahi eski kam uygulamalarını görmekteyiz. Örneğin bilinir ki İslam öncesi zamanlarda Ay'a doğru tükürmek onu parmak ile göstermek ayıplanan bir tabuydu. Kaşgalı Mahmud'un eserinde de "Ay parmak ile gösterilmez ifadesini görmekteyiz.[82]

Anadolu'da XIV. Yüzyılda dede ve babalar olarak adlandırılan kişilerin kılık ve kıyafetlerinin asırlar öncesi kamlarına benzemekte olduğu,[83] Kamlığın İslam ve İslami Türk itikadleri arasında bağlantı doğmuş olan Alevilik, Tahtacılık, Babailik ve Bektaşilik gibi hareketlere ön ayak olduğu görülmektedir. Nitekim Kadıncık Ana'nın bakire doğurması, Ali'nin Tanrılaştırılması ve On iki imam gibi itikadi tasvirlerin İslam süreci haricinde daha sonradan ortaya çıkarıldığını belirtmek gerekir.[84] Bugün dahi Cemevlerinde yapılan semahlı, içkili, haremlik-selamlık usulunün görülmediği dini ritüeller ile İslam öncesi zamandaki usüllere bakıldığı zaman daire şeklinde oturulan, kımız gibi alkollü içeceklerin içildiği, kamların danslar ettiği ve çok katı disiplin içinde yapılan eski ritüeller arasında benzerlik

[78] Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Ayşegül Çakan, 4. Basım, İstanbul 2017, s.164
[79] Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 325
[80] Dilara Bayrak, Orta Asya ve Sibirya Şamanizminde Kadın, *Kocaeli Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,* Kocaeli 2013 s.20 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
[81] Fuzuli Bayat Kadim *Türklerin Mitolojik Hikayeleri* s.141
[82] Samire Mömin Şamanizm ve günümüz Kalıntıları *ULAKBİLGE*, 2013, Cilt 1, Sayı 1 s.85
[83] Şerafettin Turan *Türk Kültür Tarihi* s.128
[84] Hilmi Ziya Ülken Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler, Doğu Batı Yayınları, 2.Baskı, Ankara 2017 s.312-313

olduğu gözlenmektedir.[85] Ayrıca gözlemlendiği kadarıyla Kam esrime ritüelleri akşamları yapıldığı gözükmekte olup bir Kam öldüğü zaman yerini ancak Kam soyundan gelen ve önceki Kam'a çıraklık etmiş olan torunları ancak yeni Kam olabileceği bilinmektedir.[86] Burada bahsettiğimiz uygulamların neredeyse birebir benzerlier ise Alevi-Bektaşi topluluklarının tapınçları sırasında görüldüğü gözlenmlenmektedir. Mezkur güruhun Cem Törenlerini akşamları ifa ettikleri bilinmekte olup, bir Bektaşi-Alevi dedesi olmak içinde dedeler soyundan gelmenin gerekli olduğu bilinmektedir.[87]

Timur'un yanına elçilik görevini ifa etmek amacıyla Semerkand'a seyahat eden Kastilyalı Clavijo Timur'un yanında bulunan Deli Baba adında ki dervişlerin faaliyetlerinden bahseder.[88] Ayrıca Timur devrinde faaliyet gösteren ve büyük itibar görmüş olan ışık bahşeden ünvanlı Seyyid Muhammed Nurbahş On iki imam'dan Musa El-Kazım'ın soyundan geldiğini iddia ederek mehdilik davasına girmiş ve etrafında bulunanlar tarafından Halife ilan edilmiştir.[89] Yukarıda verdiğimiz anlatıların en bariz örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Günümüz zamanlarında ise İslamlaşan Türklerin mezar ve ağaçlara hala günümüzde dahi bağladıkları bez ve çaputlar en büyük göstersidir. Bunun en bariz örneklerinden biri ise Kızılcahamam ilçesinde bir maden suyu yanında bulunan çalılarda bulunan çaput ve bezler, hala yaşayan pınar kültünün kalıntılarıdır.[90]

---

[85] Orhan Yılmaz, *Alevilikte Eski Türk Dini (Göktanrı İnancı) Ve Şamanizmin Etkileri*, *Akademik Tarih Düşünce Dergisi*, 2014 Cilt.1, S.4, s.4

[86] Michel Perrin, *Şamanizm*, İletişim Yayınları, Çev: Bülent Arıbaş, 2. Baskı İstanbul 2003 s.34, 71; Fatma Ahsen Turan, *Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Uzanan Yolculuk*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, 2010 S.56 s.156

[87] Fatma Ahsen Turan*, Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Uzanan Yolculuk*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, 2010 S.56 s.156

[88] Şerafettin Turan, Türk Kültür Tarihi, s.128

[89] İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2017 s.193-194

[90] Abdülkadir İnan, *Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1952 S.4 s.25-26

İKİNCİ BÖLÜM
TENGRİCİLİKTE KÜLTLER, KURBAN ve KIYAMET

2.1.Türk Mitolojisinde Kültler

Her dini inanç sisteminde kutsallık atfedilmiş birtakom unsurlar bulunmaktadır. Özellikle doğa dinleri olarak bilinen dinlerde bunların sayısı artmaktadır. Eski Türk dini sistemi daha önce belirttiğimiz gibi Totemistik, Naturalistik bir yapıda ve mensup kavimler arasında monoteist ve panteist etkilerinin gözlemdiği bir inanış sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Tengrist mitolojik sisteminde de pek çok kültleştirilmiş unsur bulunmkatadır.

2.1.1. Su

Su hayatın en önemli kaynağı ve canlıların birinci derece mühim ihtiyaçlarının olmasının yanı sıra Türk ve Moğolların eski dini Tengri inancında ayrı bir kutsallaştırma verilmektedir. Hatta bizzat ana kaynaklar tarafından anlatılmış kısımlar vasıtasıyla tasdiklenmiştir. Moğol tarihi için çok mühim bir kaynak olarak bilinen Tarih-i Cihan Güşa'da anlatılan bir parça Moğol ülkesi kanunları yahut Cengiz kanunlarında bulunan inanç kaynaklı su kültünü göstermektedir.

Şöyle ki Ögeday'ın hükümdarlık zamanında Çağatay ile birlikte avdan döndükleri esnada Müslüman bir adamı suda görmüştür. Moğol yasalarının yılmaz bir savuncucu olan Çağatay adamı derhal öfke ile yakalatmış ve adamı öldürmeye yeltenmiştir. Ögeday'ın araya giriğ buna şuan vakitlerinin olmadığını söyleyip adamı tutuklatmıştır.[91] Bu kısımdan anlaşılacağı üzere suya girmenin veya suyu kirletmenin uygun olmayan bir şey olduğu görülmektedir.

Tarihi Cihan Güşa'dan daha erken devirlerde Türkistan sahasında bulunmuş ibni fadlan Türk boylarının suya karşı olan tutumları hakkında mühim bilgiler vermektedir. Evvela Oğuzlarda bulunan Fadlan, Oğuzları Suyla arasının olmadığını, özellikle de kış aylarında suya dokunmadıklarını belitmektedir. Ayrıca Oğuzların yanına gelen tacir ve misafirlerin yıkanmalarına izin verilmediğini ve kurallara uymayanlarında kendilerine büyü ve lanet getirecek işler yaptıklarına inanıyorlardı. Başkurt Tanrılarından bahsederken Suyun rabbını da anmaktadır.[92] Biruni Asal ül-bakiye adlı eserinde Türklerin kondukları yerin yakınında bulunan bir nehre taptıklarını yazmaktadır. Gardizi'de benzer ifadeler ileTürklerin bir nehre secde

---

[91] Alaaddin Ata Melik CÜVEYNİ, *Tarih-i Cihan Güşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013 s.201
[92] Ramazan Şeşen, *İbni Fadlan Seyahatnamesi*, s.10-11

ettikleri hususunda bilgiler verdiği görülmektedir.[93] Türklerde ve Moğollarda nehir yanında and içmenin kutsal olduğu bilinmektedir. Anadolu'da ve Dede Korkut hikayelerinde de benzer örnekler bulunmaktadır. Ayrıca Moğol halklarıda akarsudan su içme vasıtasıyla yemin verilme işlemi gerçekleştirildiği görülmektedir.[94] Tuva halklarında su zenginlik kaynağı olarak bilinmektedir. Eğer herhangi bir kimsenin yaylağının ya da kışlağının yanında bir su kaynağı bulunursa bu zenginliğin işareti olarak bilinmektedir. Ayrıca kötü ruhların gazabına uğramış kişiler su kenarında kutsanırlar.[95]

Peki tüm bu tapınma ve suya olan kültün temelinde yaztan esbeplerinde mitsel olarak baktığımızda Altay anlatılarında geçen bir kısmı aktarmamız gerekmektedir. Altay Mitinde Su üstünde yalnız olan Tanrı'ya yaratma ilhamı sudan geldiği anlatılmaktadır. Tanrı Sudan gelen Ak Ana'nın sesiyle yaratma ilhamını almış ve kişiyi yaratmıştır.[96] Burada da görüldüğü üzere su Türk mitinde Yaşamın ilhamı olarak görülüyor olsa gerekir. Ayrıca su vasıtasıyla hamile kalan kadınların mitsel anlatıların olduğundan da bahsetmek gerekir. Mitlere göre Koton Hanı'nın kızı kırk hizmetçisi hizmetçisi ile çıktığı bir orman gezisi esnasında susamış ve o sırada karşılaştıkları bir pınardan su içmişler ve suyun içinde tesadüfen ağızlarına gelen kan ile birlikte suyu içince hepsi birden hamile kalırlar.[97] Bu örnekte de suya atfedilen hayatın kaynağı anlayışı görülmektedir.

[93] Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi,* Altınordu Yayınları, Ankara 2017 s.45
[94] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* Cilt II s.410
[95] Janyl Myrza Bapaeva, *Tuva Şamanizmi*, s.68
[96] Fuzuli Bayat, *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri*, s.21
[97] Fuzuli Bayat, *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri,* s.138

2.1.2. Dağ

Dağlar insanlar için her zaman ulu olarak görülmüş eşsiz simgeler arasında yer almaktadır. Zira Dağ unsuru kötülüklerden koruyucu yönü olmak üzere, bilhassa da göksel Tanrılara inanç duyan topluluklar için Tanrıya ulaşan büyük doğal bir unsur olan dağ, insanlar için önem arz etmiştir. Dağ, her yönüyle doğal bir güçtür ve Tanrılık için uygun niteliklerin neredeyse hepsini barındırmaktadır. Dağ örneği de aynı şekilde yüksek olmak, ulaşılmaz olmak kudretli ve güçlü olmak ile paraleldir.[98]

Nitekim Türkler'de gök kaynaklı bir inanç sistemine tabii olduklarından, dolayısıyla dağ unsurunun başat nedenlerinden biri Göğe yahut Tanrı'ya yakın olmalarından dolayı olabilir. Mitsel anlatılar üzerinde bakarsak, ilk akla gelen ise muhakkak Ergenekon Destanı olmalıdır. Zira Ergenekon anlatısında Türkler yüce bir dağı marifetli oldukları demircilik vasıtasıyla eritmişlerdir. Bunun sonucunda ise bir kurtuluşa ermişlerdir. Ayrıca Göktürklerin soyunun kurttan türediğini anlatan Bozkurt Destanı olarakta bilinen mitsel anlatı vasıtasıyla, dağların koruyucu unsuru olarak tasviri gözlemlenmektedir. Destanda bahsi geçen kısım ise şöyledir;

"Ataları Batı Denizi'nin üstünde ya da sağında (batısında) oturan, Hunların farklı bir soyu olup farklı/bağımsız bir bölük hâline gelen Türklerin soyadları A-shi-na'dır. Türklerin ataları orada yaşarlarken komşu bir ülkenin saldırısına uğrayıp yenilirler; düşmanlar bütün aileleri, erkek-kadın demeden küçük-büyük herkesi öldürürler. Geriye bir tek yalnızca on yaşında olan bir oğlan çocuğu kalır, askerler onun küçük olduğunu görüp öldürmeye kıyamazlar, böylece ayaklarını ve kollarını kesip onu otlarla kaplı bir bataklığın ortasında terk ederler. Bataklıkta bir dişi kurt vardır ve çocuğa her seferinde et getirip besler; çocuk müteakiben et yiyerek hayatta kalır ve büyür, kurtla birlikte olur, sonra kurt gebe kalır. Komşu ülkenin hükümdarı bu çocuğun hâlâ yaşadığını duyunca, öldürülmesi için yeniden adamlarını gönderir ve onlara çocuğu öldürmelerini buyurur. Gelen kişiler kurdun çocuğun yanında olduğunu görürler, kurdu da öldürmek isterler, ancak kurt sanki tanrısal bir yardım almış gibi olur, denizin doğusunda Koçu Ülkesi'nin kuzeyindeki ya da kuzeybatısındaki bir dağa kaçar. Dağda bir mağara vardır, mağaranın içinde otlarla kaplı bir ova bulunmaktadır, çapı yüzlerce olup dört tarafı hep dağdır. Kurt burada saklanıp sonra on oğul doğurur…"[99]

Anlatım bütünlüğünü bozmamak amacıyla büyük bölmünü aktardığımız anlatının son kısımlarında da görüldüğü üzere Aşina soyu yahut Göktürk hanedan soyunun dar zamandan

---

[98] Mircae Eliade , *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003 s.62; Seniha Sönmez, Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva, Şor Destanlarında Dağ, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir 2008 s.73(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

[99] Hayrettin İhsan Erkoç, Türk Mitlerinde Motifler (VI.-VIII. Yüzyıllar), *JOTS*, 1/1, 2017: s.39

kurulmasına vesile olan unsurun "Tanrısal yardım" ile dağda korundukları görülmektedir. Koruyucu vazifesine ve kudretli vasfına müteallik olan farklı bir husus ise hem atasözlerine konu olan "arkasında kaya gibi … var", "Dağ gibi adam" gibi deyişler günümüze kadar yer etmiştir.[100] Ayrıca Kutadgu Bilig'in yer verdiği edebi vecihle yazılmış manzum örneklere de rastlamak mümkündür. *"Kimin arkadaşı, Koldaşı çoksa, O arkasını sağlam bir kayaya dayamış gibidir"*[101] İfadesi "sırtını kayaya dayanamak" kudretli, sarsılmaz olmak anlamı ile eşdeğer olarak sarf edildiği görülmektedir.

Dağlar aynı zamanda Türk mitolojisinde yer alan oldukça mühim bir yer tutan Demir Kazık inancının bir parçası olarakta karşımıza çıkmaktadır. Demir Kazık Türk inanç sistemi içerinde Yukarı, Aşağı ve Orta alemleri bir arada tutan ve bozulması ile "kalgancı çak" yani kıyametin kopacağına inanılan ve daha önce de bahsettiğimiz gibi tepesi kutup yıldıza bağlı olan ve çeşitli ruhların atlarını bağladıkları olddukça işlevsel bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Demir kazık kimi zaman ulu dağlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3. Ağaç Kültü

Türk inanış sistemi içerisinde Ağaca karşı olan kült ve inanç unsurları oldukça fazladır. Gezginlerin ve çeşitli kaynakların aktardıkları veriler bunu desteklemektedir. Ağaçlara yönelik pek çok inanış kendisini göstermektedir. Buna yönelik ilk örneği ise Divan Lügait-it Türkten aktaracağız. *"Allah kahretsin, kifirler göğe "Tengri" derler. Yine, büyük bir kaya ve büyük bir ağaç gibi gözlerinde büyük olan (büyük gördükleri) her geye "Tengri" derler. Bunun için, böyle şeylere secde ederler. Yine aynı sebepten alim bir kişiye "Tengri-kan" derler. Sapıklıktan Allah'a sığınırız.[102]"* Burada henüz İslam dinine girmemiş Türk topluluklarında baheslilirken ağaca secde ettikleri ifade edilmektedir.

Türk inanışların içerisinde ayağacın en önemli unsurlarından birisi insanların ağaçtan yaratıldığına dair mitlerdir. Bu bahiste Wei-Wu'ların bir anlatısı onem arz etmektedir. Anlatıya göre;

"Selenge civarında bir ağaçtan budak peyda olmuş; bundan beş erkek çocuk çıkmış. Bunların en küçüğü Bu-ci adlı han olmuş. 20'den fazla haleften sonra Tü-lun-di-cin adlı han gelmiştir; bu han

---

[100] Bahaeddin Ögel *Türk Mitolojisi,* Cilt II s.544
[101] Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s.143
[102] Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 2001 s. 29

Tanğ devrinde Çinlilerle savaşmış ve kendisine prenses Cin-lyen (altın Lotosu) zevce olrarak verilmiştir. Bunun oğlu Go-li-di-cin gen Ho-lin dğında yaşamaktadır; o dağ ki klan oradan neşet etmiştir.[103]

Aynı Zamanda burada yansıyan ağaç figüründen insan kitlelerinin bir ağaçtan çıkarılması durumu Altay Yaratılış Destanınında da yer almaktadır. Bahsettiğimiz kesit ise şöyledir;

“ Yerden dokuz dallı bir ağaç büyüterek, her dalın altında bir kişi yarattı. Bu dokuz kişi, bugüne kadar yer yüzünde yaşayan dokuz boyun ataları olmuşlardır[104]*.”*

Her iki anlatının bağlatıları konusunda net bilgiler olmasa da Wei-wu'lar ile Altay anlatısı arasında bağlantının bulunması muhtemeldir. Yakutların bir anlatısı olan Er Sogotoh destanında ağaç motiflerine oldukça sık rastlanmaktadır. Ayrıca Yakutlar içinde ağaçlar oldukça önem arz etmektedir. Er Sogotoh anlatısında ağaçtan bahsedersek şu dizeleri aktarmak yaralı olacaktır. Destanda;

“…Ağaç hakana rastlar, gelirmiş tam önüne.

Büyük bir çayır vardı, bu yerin ortasında,

Çok eski bir esinti, eserdi hep başında.

Ağaç Hakan büyüktü, her şeyin Anasıydı,

Varlık ona bağlıydı, gökle yer binasıydı.

Kökler kaplar idi, yer altı dünyasını,

Tam yedi ayak idi ağacın yaprakları,

Ondan daha büyüktü, Sarkan kozalakları,

Ağacın tam kökünde, görülürdü bir kaynak,

Hayat suyu bu idi, akar gider ap ak…[105]*”*

Varlıkların, gök ile yerin yani her şeyin bağlı bulunduğu bir ağaçtan bahsedildiği gözükmektedir. Ayrıca destandanda anlaşılacağı üzere bu büyük ağaç bir çam ağacı olması ihtimali vardır. Çam ağacı motifini ise sadece burada görmemekteyiz aynı zamanda Çam ağacı motifi Orta alem'ın ruhlarından en kudretlisi Yö Kan'nın en tepesinde oturduğu hayat ağacının da bir Çam ağacı olarak rastlandığına dikkat çekeriz.

---

[103] W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu, Çev:Nimet Uluğtuğ, 2. Baskı, Ankara 1996 s.75
[104] W. Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, s. 19
[105] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt.I s.111

Ayrıca Altayların inançlarına göre her şeyin merkezinde yer alan ve alemleri ayakta tutan bir çam ağacının varlığından bahsedilmektedir. Yakutlar, yerin merkezinde büyük bir ağacın yer aldığını ve anltın kökleriyle beraber güç bahşeden bir kaynak olarak gösterilmektedir.[106] Ayrıca diğer adı Temir Kazık olan ve Kutadgu Bilig'te bu ağaçtan göğün direği olarakta bahsedilmektedir. Kutadgu Biligte; "*Bu göğün direğidir doğruluğa dayanan töre, Töre bozulursa gök durmaz yerinde*[107]*.*"

Ağaç tapıncı unsurunu anlatan gezgin notlarına bakarsak ilk önce İbni Fadlan'ın Türk güruhlarından en tehlikelisi olaran bahsettiği Başkurt kitlelerinin o dönemlerde kışın, yazın yağmurun gibi doğal unsurların birer Tanrısı olduğunu vurgularken bir Ağaç Tanrısından ve bunların en büyüğü olarak Gök Tanrı bulunduğunu aktarmaktadır.[108] İbni Rüsteh'in verdiği bilgilere göre ise Avarlar Çarşamba günleri bir ulu ağacın etrafında toplanarak ağaca secde etmektedirler. Ayrıca diğer Türk boyları arasında ise yer alan bir anlatıda da ağaç ile ilgili bilgeler verilmiştir. Yer alan bilgeye göre;

"…Bu gün her köy putlarıyla bir su gözü ve agaçlar bulunan bir yere çıkarlar. Bu ağaçlara kurban keserler (?), oklarla fal bakarlar. Sonra aralarından bir adam putların yanına varır[109]*…"*

Genel Türk olarak Türk ülkerinde bahsedilen anlatıda da bu etki gözükmektedir. Nitekim burada verilen bilgilere şüpheyle yaklaşmakta elbette fayda vardır. Zira Arap ve islam coğrafyacıların anlatırken kendi bakış açıları ile yorumlamak suretiyle birtakım adetleri lanse etmiş olabilecekleri ihtimali gözardı edilmemelidir.

Duhalı şamanist topluluklar içerisinde de hala ölülerin ardın ağaçlara çağut bağlama usulünün devam etmektedir. Tıpkı bugün Anadolu'da pek çok yerde devamını çeşitli unsurlar ile sürdürülen bu gelenek ağaç kültü kapsamında verilebilecel en mühim örneklerdendir. Edebiyatımızın önemli unsurlarından Dede Korkut Anlatılarında da eski inancın kalıntıları yer almaktadır. Bunlar arasında Ağaca kut vermek, ölünün ardında at kurban edilmesi gibi örnekler yer almaktadır.[110]

---

[106] Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 155
[107] Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 265 3463. Beyit
[108] Ramazan Şeşen, *İbni Fadlan seyahatnamesi*, s.20
[109] Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türk Ülkeleri*, s.90
[110] Abdülkadir İnan,*Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.207

2.1.4. Kuşlar Kültü

Kuşlar kültü aslında sadece Türklerde örneklerine rastlanılan bir tapınç unsuru değildir. Kuşlar diğer pek çok dini unsurda kültürel ve inançsal olarak görülmektedir. Bunlara değişik adlar (Simur, Hüma vb) verildiği gözükmektedir. Eski Türk inançları kapsamında pek fazla başlık olarak yer verilmese de metin aralırında bahsedildiği görülmektedir. Kuş motifi Türk mitoloji sisteminde geçmişten günümüze kadar çok önemli yer tutmuşlardır. Altayların mitoslarlarından, Selçuklu'nun çift başlı kartalına ve Bektaşi ve Alevi Türk cemaatlerinin semahlarına kadar geniş bir zamana yayılmıştır.

Altay anlatılarından bahsetmek gerekir zira Altay mitlerinde Tanrı ve kişinin kuş formunda dolaştıkları göze çarpmaktadır. Ayrıca yeraltı alemin hanı Erlik'in hizmetkarı olan bir karga bulunmaktadır. Burada form yahut don değiştirme unsuru gözükmektedir. Don değiştirme[111] unsurlarından en önemli sembollerden birisi de kuşlardır. Kuş donuna girme mevzusuna dair bir örnek olarak şu metin verilebilir;

"... Kara-Kököl bir kuş olup uçtu ve Gün Han'ın penceresine kondu. Gün Han'ın kızıyla konuşmasını dinledi…(Gün Han kızını düşmanlardan kurtarmak için), "seni küçük bir kuş yapacağım…, altın ve gümüşümü, kül ile körüme çevireceğim… Halkımı da, karga ve saksağan donuna koyacağım, dedi[112]…"

Don değiştirme unsuru verdiğimiz örnekte alenen gözükmektedir. Don değiştirme için tasavvur edilen kuş türünden birisi de Turna'dır. Turna kuşu Türklerde motifsel olarak geniş bir yer kapsamaktadır. Turna uzun yolları aşan göçer bir kuş olması sebebiyle yerel halk edebiyatındanda mektup getirem bir unsur tasvir edilmesinin yanında büyük göçlerinde temsilcisi olarak gözükmektedir. Aynı zamanda Turna yahut leylek Yakutların Kam ayinlerinin dans motiflerine dahi yansımışdır[113].Ayrıca Yakutlarda Leylek ve Turna gibi göçmen kuların donuna giren ataların olduğu metinler bulunmaktadır. Göktürklerde de Leylek veya Turna donuna girip uçma unsuru bulunmaktadır[114]. Aşina'nın ilk üç kardeş atalarından birisi Leylek donunda girip uçup gitmiştir. İslam sonrası devirlerde de Türk dini hayatını şekillendirmiş unsurlardan bir tanesidir. Dahası Hacı Bektaş Veli'nin güvercin donuna girerek Anadoluya gelişi Menkıbelerinde bilinen nir unsurdur. Hacı Bektaş Veli'nin menkıbesi şöyledir;

---

[111] Don değiştirme mevzusu için Bknz. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi II. Cilt, Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı, Ankara 2014 s.171, Ayrıca Türk Mitolojisinde farklı unsurlarda yer alan bir don değiştirme örneği için Bknz. 173
[112] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* Cilt II. s.179
[113] M. Ja. Zonrnickaja, *Yakut Şamanlarının Dansları*, s.191
[114] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* Cilt II s.702

"…Hacı Bektaş-i Veli, Rum sınırna varınca youlna bağlanmış olduğunu gördü, Bismillah ve billah dedi, vilayetle bir sıçradı ulu arşın tavanına yetişti. Melekler, elifi tacille karşıladılar, merhaba dediler, safa geldin ey Peygamberin evladı Hacı Bektaş-i Veli.

Hünkar, ordan bir güvercin şekline girdi, uçarak doğruca Sulucakaraöyük'e indi, bir taşın üstüne kondu. Mübarek ayakları, hamura gömülür gibi taşa gömüldü. Rum erenlerine bir heybettir düştü, o erin ülkeye girdiğini anladılar, yolunu bağlıyamadıl dediler. Karaca Ahmed'e, sen dediler, Rum ülkesinin gözcüsünün, bir bak bakalım, ülkeye girmiş mi? Karaca Ahmed bir müddet murakabeye vardı, sonra başını kaldırdı, Rum ülkesini baştan başa gözden geçirdim, her mhaluk, eşiyle oturmada; yalnız Sulucakaraöyük'de güvercin şekline girmiş bir er var, oturuyor; onu görünce içinme bir dehşet düştü; olsa olsa odur dedi. Rum erenleri, birisi doğan şekline girse de gidip onu avlasaydı. İçlerinde, Beyazıd Sultan'ın halifelerinden Doğrul adında birisi vardı, Irak'dan Rum ilkesine gelmişti. Ayağa kalkıp şznşnşzle ddş, ben gideyim. Hemen doğan şekline giriğ uçtu. Gördü ki Sulucakaraöyük'de, bir taş üstünde bir güvercin var. Olanca heybetiyle süzülüp üstüne inerken Hacı Bektaş İnsan şekline girdi, elini uzattı, doğanı tutup öylesine sıktı ki Hacı Doğrul'un aklı gitti[115]…"

Yukarıda aktarılan örnekte Hacı bektaş'ın Rum diyarına gelirken önüne çıkan engelleri bir güvercine dönüşerek yahut bahsettiğimiz biçimde Güvercin donuna girerek Anadolu'da Sulucakaraöyük'e geldiği anlatılmaktadır. Ayrıca metinde sadece bir kuş formuna bürünen Hacı Bektaş olmayıp, Sultan Beyazıd'ın halifelerinden olarak adlandırlan Doğrul(Tuğrul)'un da Doğan donuna girerek göç etmesi görülmektedir. İslam öncesi Animistik unsurların İslam sonrasının çokta erken olmayan bir vakitte Beyazid zamanını anlatan bir Menkıbe olduğu hususu da atlanmamalıdır. Nihayetinde ise en eski zamanlardan doğa unsurları ile başlayan canlı motiflerinden olan Kuş motifi İslam'ın ilk dönemlerinde ve ileri dönemlerde yer aldığı, dahası küllerinden doğan efsanevi kuş Anka'nın bir benzerinin Hüma olarak Osmanlı'da devam ettiği ve Osmanlı'nın yönetim organı Divan-ı hümayün'nün adına kadar sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Günümüzde dahi İslamiyetin uzun tartışmalarına yenilerinin eklenip dallı budaklı olduğu 21.Yy Türk dünyasında bile kuş motifinin önemi atasözlerinden(Turna'yı gözünden vurmak vb.) kadar yansığı görülmektedir.

Eski Türk efsanelerinde ise yaratılış mitlerinde kuşlara oldukça sık rastlamaktayız. Aynı zamanda ritüellerde kuşlar yer almaktadır. Daha önce ateşten bahsederken Buryatlar'da ateşi tanrıdan çalan kuş anlatısından bahsetmiştik. Uygurların ise koruyucu kuş Tanrıları olduğu bilinmektedir. Ayrıca Avrupa Hunlarının adetlerine göre Kartal Gök Tanrı'nın motifi olarak

[115] Abdülkadir Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli "Vilayet-name*", İnkılap Kitabevi, İstanbul 2017 s.18-19

karşımıza çıkmaktadır[116]. Aynı zamanda Ülgen'in yedi oğlundan biri Kara-kuş Anohine göre kartaldır[117]. Bundan farklı olarak farklı bir yaratılış miti daha bulunmaktadır. Burada ise büyük Tanrı toprağı çıkarması için bir kuğu göndermekte ve yeryüzünü onunla inşa etmektedir.[118]

2.1.5. Yada Taşı

Eski Türk inancı içerisinde doğa unsurlarından şu ana kadar sıkça bahsettik bu başlık altında yukarıda bahsettiklerimizden benzer bir konu olsa da, bu sefer birtakım farklılıklar var. Zira islam coğrafyacıları daha önceki bahislerde putperest gibi gördükleri doğa unsurlarına bu sefer gerçek olabilme ihtimali üzerinde durdukları gözlemlenmektedir. Yada taşı, Kahinler ve kamlar tarafından kullanılan ve doğa olaylarını yönetmeyi yahut hükmeyi sağlayan kutsal bir taş olarak görülmektedir. Yada Taşı geçmiş Türklerin totemistik unsurlarının yaygın coğrafyada bulunduğunun somut olarak yansıyan bir şekli olabilir. Zira Uygurlardan, Anadoluya hatta Osmanlı'ya kadar gelen bir Türk kültür ögesi olduğu görülmektedir. Yada taşı konusunda İslam bilginlerinden İbn El-Fakih'ten aktarılmaktadır. Tokuzoğuz ülkelerinde bulunan acayip ve istedikleri zaman kar, yağmur, dolu yağdıra bilme özelliği bulunan mistik bir taşın buluğunu bildirmektedir. Ayrıca eserde farklı bir yerde Oğuz Hakanı'nın oğlu Belkık kendi atalarının bu taş vasıtasıyla yağmur, kar gibi doğal unsurları yönettiği anlatılmaktadır.[119] İslam coğrafyacıları nezdinde farklı bir kaynak ise Türk ülkesinde yağmur yağması gerektiği zaman kullanılan bir taşın varlığından bahsedilmektedir. Yada taşının adı ise Yat adlı bir yağmur yağdırma ve hava olaylarının yöneten bir büyü olarak bahsedilebilir. Ziya Gökalp'te bu bilgiden bahserek Yada Taşı hakkında Hami-Sami tesiri olan bir anlatı bahsetmektedir. Yada taşı adı verilen bu taşı Hz. Nuh oğlu Yafes'e vermiştir. Yafes ise bu taşı kendi oğla Türk'e vermiştir. Dahası bu taşın bir suyun üzerinde konulduğunda yağmur yağacağı, Atın yelesine asılırsa rüzgar eseceği, Yanan bir ateşe atılmasıyla birlikte ateşi söndüreceğine inanılırdı. Taşı kullanmakta yetebekli olan Kamlar "Yadacı" olarak adlandırılmaktadır[120]. Yada taşının varlığı Moğollar üzerinde de görülmektedir. Birtakım Moğol bahsine göre Yada Taşı Yılan, geyik vb. hayvanların içinde bulunmaktaydı.

Yada Taşı Türklerin islamiyete geçişinin erken olmayan saflarından Safevi Şahı Tahmas devrine tekabül eden bir örenğide bulunmaktadır. Müslüman Özbekler üzerine akınlar yapan

---

[116] Gülşah Yüksel Halıcı, Gök Tanrı'nın Temsilcileri Koruyucu Kuşlar, *folklor/edebiyat*, 2014 Cilt:20 Sayı:77 s. 73

[117] A. V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Kömen Yayınları, Çev: Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya 2006 s.13

[118] Muraz Uraz, *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991 s.17

[119] Ramazan Şeşen, *İbni Fadlan Seyahetnamesi*, s.56, 58

[120] Ziya Gökalp, *Türk Töresi,* s.56

Şah'a karşı Özbek beylerinin, Safevi ordugahına gönderilen Yadacılar vasıtasıyla Safevi ordusunu yıpratmaya çalıştıkları bilinmektedir.[121]

Yada Taşı 18.Yy onlarına kadar kendisini göstermiş olup ekseriyetle Türk Osmanlı'dan ziyade Rus Ordusu içerisinde 18. Yy'dan sonra daha çok inanılmıştır. Rus ordusu içerisinde Rus ordusununnefekeri olarak vazifelendirilen Kalmuk türkleri vasıtasıyla Rus Ordusu bünyesinde yağmur yağdırma teknikleri gibi sihir sayılacak unsurların 1768 – 1774 Osmanlı-Rus harbi esnasında Osmanlı askerlerine karşı kullanılmış olduğu görülmektedir. Ayrıca 1718 Rus ordusu mevcudiyeti 370.000 civarı iken bunun 104.000 kadarının Kalmuk Türklerinden teşekkül edilmesi yahut 1768-1774 savaşlarında Kalmukların sayısı Rus ordusunun çeyreğini oluşturması[122] gibi istatistiksel veriler de Rusların bu zamanlarda Yada taşı ve onun kehanetine inanmakta olduklarını göstermektedir.

2.2. Kurban Törenleri

Kadim Türkler hayvancılığın gelişmiş olduğu konar göçer bir yaşam sürmekteydiler. Bu vesile ile onbinlerce yahut yüzbinlerce çoğunlukla küçükbaş hayvan mevcut olan sürülere sahip oldukları eski seyyahların anılarına da yansımaktadır. Bununla birlikte uygulanan kurban adetleri ve bu adetlerin dayandıldığı mitsel ve tinsel gerekçeleri bulunmkatadır. Bizde bu mitsel ve tinsel kısmından bahsedeceğiz.

Eski İnanç sistemi bağlamında bu konuda kanlı ve kansız kurbanlardan bahsetmek gerekir. Kansız kurban denilen usül kurbanın kanının, toprağa değmemesi usülüne yahut can almadan yapılan usüllere dayalı bir yöntemdir. Özellikle Moğolistan coğrafyasında ve Moğolları kayıt etmiş kaynaklara rastlanmakta olduğunu söylemek gerekir. Buna örnek olarak Tarihi Cihan Güşa'da Ögeday Han devrinde Cengiz yasalarının uygulayıcısı olarak görev yaptığı zaman Müslüman ahalinin Şeriata uygun şekilde kurban kesmesini yasaklaması ve onlar için "mundar et yiyicileri" ifadesini kullandığını aktarmaktadır[123]. Çağatay'ın Müslümanlar için bahsedilen tabiri sarf etmesi ise İslami usül kurban kesiminde kanın toprağa akması gerektiğinden kaynaklandığı görülmektedir. Diğer bir kansız kurban şekli ise can almadan doğa verilen ikramlar şeklinde yapılmaktadır. Kısrak sütü, şarap vb. tüketim araçlarının kamlar tarafından belirli yerlere saçılması veya sunulması yöntemiyle yapılan kurban şeklidir[124].

---

[121] Ahmet Öğreten, Türk Kültüründe "Yada Taşı" ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı – Rus Savaşlarında Kullanılması, *BELLETEN*, 2000 Cilt.LXIV S.241, s.893

[122] Ahmet Öğreten, Türk Kültüründe "*Yada Taşı" ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı – Rus Savaşlarında Kullanılması*, s.896

[123] Alaaddin Ata Melik Cüveni, *Tarihi Cihan Guşa*, s.248

[124] A.V. Anohin, Altay Şamanlığına Ait Materyaller, s.35

Bu kansız kurban şeklinin farklı bir örneği ise kaynaklarda İskitlerde görülmektedir. Heredotos'un çok eski devirlerden aktardığı nakline göre dinsel törenlerde Kurbanın ön ve arka ayakları bağlı vaziyette bir meydana konulduuğu ve kurban işlemini gerçekleştirecek kişinin kurbanın arkasından yere düşürdükten sonra, dua eşliğinde kurbanı boğarak canını almasından bahseder[125].

Diğer kurban adetleri ise yine gözlemlenmektedir. Mesela keçiden yapılmış ve deri içinde muhafaz edilen Tanrı figürleri için yılda dört kez kurban kesildiği Çin kaynaklarında belirtilmektedir. [126] Ayrıca Hunların Yirmi dört boyunun Şan-yu'nun da katılımıyla birlikte Gök-Tanrı'ya ve Yer-su'lara kurbanlar sunmakta olup bir Çin kaynağında ise Hun Yabgu'larından birisi bir put karşısında Gök-Tanrı'ya kurban sunarlardı. Kırgızlarda Tanrı ve Ruhlara, Sulara ve ağaçlara kurban verirlerdi[127].

Daha mitsel bir gözlem ile konuyu irdelemek gerekirse en başında büyük Tanrı Ülgen için kurban veren insanların, Ülgen'in kurban kesmeyenleri cezalandırmakta merhamet gösterip kıyamamasından ötürü cezalandırma görevini kardeşi Erliğe vermiştir. Bu sebeple insanlar bir süre sonra Ülgen için kurban vermeyi bırakıp yalnızca Erlik adına kurban vermektedir. Aynı zamanda buradan Erlik ile Ülgen'in beraber hareket ettikleri nadir bir hadise bulunmaktadır. Ayrıca Ülgen adına verilen kurbanlar için ormanlar, mağaralar gibi ücra mekanlar tercih edilirken, Erlik için adanan kurbanlar daha çok kötü hadiselerin vuku bulduğu bölgelerde yapılmaktadır. Buna örnek olarak bir bir kurgan yahut cenaze başı verilebir. Kurban için yapılan tören üç şekilde vuku bulmaktadır. Gün batımının ardından tören hazırlıklarının yapılması, kurban mekanı aranır, daha sonra sürüden seçilen bir hayvan kurban edilir[128].

Çin kaynaklarının aktardıkları bunlar ile sınır kalmamaktadır. Türklerin kurban adetleri dahilinde insan kurban ettiklerine dair anlatılar içermektedirler. Çin kaynaklarında aktarılan o kısım şöyledir. *"Bundan sonra Teŋri'ye insan kurban etmek zorundayız!" diye yemin eder. Bu kurbanları çoğunlukla A'er Bölüğü'nden seçer, sonra bu bölüğün çocuklarını ve torunlarını yani soyunu öldürerek Teŋri'ye kurban eder. Günümüze dek Türkler bu geleneğe uygun olarak bir tuğa insan kurban etmektedirler ve her zaman A'er Bölüğü'nden insan seçip kullanmaktadırlar.[129]"* Türklerin insan kurbanına ait verilerei bu şekilde olup benzer insan kurbanı durumu Germenik dinlerde yer

---

125 Heredotos, *Tarih*, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, 10. Basım, İstanbul 2014 s.318
126 W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, s.77
127 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s4, 5, 9
128 W. Radloff, *Türklük ve Şamanlık,* s.38-39
129 Hayrettin İhsan Erkoç, *Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri*, *BELLETEN*, 2018 Cilt.LXXXII, S.293 s.68

almaktadır. İskandinav topraklarında yer alan Uppsala adlı sunak bölgesinde İskandinav Mitolojisinde yer alan kurban adetlerinde insan ve hayvan kurbanı yapılmaktaydı.[130]

2.3. Türk Kozmogonisi

Kadim Türk inançlarında tıpkı benzer eski topluluklarda bulunduğu gibi gerek destanlardan, gerek şaman dualarından yansıyan ve çeşitli büyük araştırmacıların kaynaklarına yansımış bir takım Tanrısal ruhlar bulunmaktadır.

Türklerin Kozmolojisi olarak Türklerin Göğü, Tanrıyı ve evreni nasıl algıladıkları üzerindedurulmuştur burada ise daha mitolojik bir yaklaşım ile bu tasvirlerin geçildiği farklı kaynaklardan alınan birtakım yaratılış mitlerinin örneklerini aktaracağız. Hepsi temellerinde benzer emareler göstermelerine rağmen bu emarelerin işleniş motifleri hususunda epey farklı ve insan beyninin ne kadar renkli olduğunu gösterircesine farklılık göstermektedir. Hem bu vesile ise aktardığımız destanlar üzerinde birtakım tahlillerde bulunarak, etkilenmiş olabilecekleri yabancı inanış yahut kültür ögelerini vurgulamak niyetindeyiz.

İlk olarak ele almak istediğimiz mitolojik anlatımda Hami-Sami etkisininde gözlemdeğimiz Tufan ile bağlantılı bir anlatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsediğimiz Anlatı şöyledir.

Altaylıların inanışları doğrultusunda üzerinde buluduğumuz yeryüzü "çın yer" yani gerçek yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında karanlığın yer edindiği gerçek yerin altında bir yer daha bulunmaktadır. Üzerinde bulunduğumuz çın yer şuan yaşamın ikinci aşamanda yer almaktadır. Bu aşamaya ise yaşandığı düşünülen bir Tufan neticesinde ulaşılmıştır. Tufan'ın habercisi ise demir boynuzlu bir keçi olacaktır.[131] Bundan sonrası ise şu şekilde devam etmektedir.

"*Yedi gün deprem oldu*

Yedi gün deprem oldu.

Yedi gün dağlar ateş püskürdü.

Yedi gün yağmur yağdı

. Yedi gün fırtına oldu ve dolu yağdı.

Yedi gün kar yağdı.

---

[130]R. I. Page, *İskandinav Mitleri*, Phoenix Yayınevi, Çev: İsmail Yılmaz, İstanbul 2009 s.25
[131] A.V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, s.19

Bundan sonra soğuklar başladı. Yedi kutsal kardeş vardı. Bunlar tufan olacağını bildiler. Onların en büyüğü Erlik, diğeri ise Ulgen idi. lllgen'e üstün tanrısal yetenekler verilmişti ve o nomçı (kitapçı) olarak bilinmekteydi. Kardeşler bir kerep yapmışlar ve bu gemiye her cins kuş ve hayvandan birer çift almışlar. Tufan sona erdiğinde Ulgen gemiden bir horoz (takaa) salıvermiş. Ama horoz soğuktan ölmüş. Sonra bir kaz göndemıiş. Kaz gemiye geri dönmemiş. Ulgen üçüncü kez kuzgunu (kuskun) göndermiş. Kuzgun da geri dönmemiş, çünkü leş bulup yemeye başlamış... Yedi kutsal kardeş gemiden çıkmışlar… Ülgen hikmetli kitap olan nom yardımı ile insan yaratmaya başlamış. Altın fincan içine gök çiçek (kök çiçek) koymuş. Büyük kardeşi Erlik bu çiçeğin bir parçasını çalmış ve o da bir insan yaratmış. Lllgen kardeşine öfkelenmiş ve: "Senin yarattığın halk kara kayiş kuşaklı kara kavim olsun!" (Kara kayş kurlun, kara albattı polzın senin yayagan albattıf.) diyerek onu lanetlemiş. Sonra: "Benim yarattığım ak kavim güneşin doğduğu, senin yarattığın kara kavim ise güneşin battığı yere gitsin" demiş. Kara kavim bir çemberi deri ile kaplayıp davul icat ederek yer yüzünde ilk defa şamani ayin yapmaya başlamış… …Vücutlar dirilmiş. Bunların arasında çocuklar, delikanlılar, kızlar, adamlar, kadınlar ve ihtiyarlar da varmış. İşte böylece yeryüzünde insanlar ortaya çıkmış. Erlik'in dumansız barut ile doldurulan bir tüfeği varmış. Her gece yeraltı dünyasından çıkıp onunla insanları vurur, canlarını ise kendisi alıp götürürmüş. Daha sonra güzel kızları aşçı (kazancı) delikanlıları ise seyis (ködöçi) yaparmış. Ulgen saraydaki halkın azaldığım fark etmiş. O zaman Erlik'in barutluğunu kimse görmeden başka bir barut ile doldurmuş. Erlik gece tüfeğini ateşlemiş. Kulakları sağır eden bir ses meydana gelmiş. Erlik korkusundan tüfeği atıp yeraltı âlemine kaçmış. O gün bugündür Erlik yer yüzüne çıkmaz olmuş. O şimdi canlar avlamak için elçilerini göndennektedir. Bir zamanlar Erlik beyaz ata binermiş. Fakat sonra bu atı bir kahramanın canının karşılığında Tanrıya vermiş. Ama yüce Tanrı onu kandırmış ve can yerine ona kara boğa vermiş. Erlik'c bu boğaya ters binmesini, eline de kamçı yerine balta (ay malta) almaşım emretmiş. Altaylılar bundan dolayı Erlik1 e at yerine kara boğa veya inek kurban ederler[132].”

Yukarıda Anohin’in aktardığı metin bize çok değerli ögeler sunmaktadır. En başta Tufan hadisesi İslamiyet Hristiyanlık ve Musevilik gibi büyük dinlerde de gerçekleştiğine inanılan Nuh tufanı hadisesi ile karakterlerin farklı olması dışında neredeyse kusursuz bir benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu destanın anlatılmaya başladığı dönemi saptamak ise gene metin içinde ki unsurlardan anlaşılabilmektedir. Zira “Erlik” karakterinin barutlu bir tüfeği olması bu destanın anlatılma tarihlerinin kadim zamanın çokta karanlık olmayan devirlerinde ortaya çıktığını bize göstermektedir. Bu bilgiler ışığında bu destanın en azında XV. - XVI. Yüzyıl sonrasında anlatılmaya başlandığı yahut daha eskiden gelen lakin sonradan yukarıda aktardığımız şekline bürünmüş olabileceği kanaatine ulaştırmaktadır. Destanın anlatıldığı döneme bakarak yorum yaparsak destanda yer alan Tufan ögesinde de doğrudan İslam etkisinin

[132] A.V. Anohin, Altay Şamanlığına Ait Materyaller, s.20

olduğunu çıkarmak pek yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Türk Mitolojisi anlatılarında Tufan hadisesine dair anlatılar sadece yukarıda bahsedilen örnek ile sınırlı değildir. Diğer bir anlatımda ise Nama adlı birisinin başından geçenler anlatılmaktadır. Bu hikaye çok bariz bir şekilde Nuh Tufanı hadisesiyle ortak noktalar içermektedir.[133]

Yabancı kaynaklı dini tesirlerin gözlendiği en önemli destanlardan biriyse hiç şüphesiz Altay Yaratılış Destanıdır. Nitekim bu metin hem önemli bir yaratılış miti olarak, hemde bahsettiğimiz tesirleri göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bahsi geçen anlatı şöyledir.

"*Evvelce ancak su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) iie bir " kişi" vardı. Bunlar kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı. Tanrı hiç bir şey düşünmüyordu. " Kişi" rüzgâr çıkarıp suyu dalgalandırdı ve tanrının yüzüne su serpti. Bu " kişi,, kendisinin tanrıdan büyük olduğunu sandı ve suyun içine dalıverdi. Su içinde boğulacak oldu; " Tanrı, bana yardım et!" diye bağırmağa başladı. Tanrı " yukarı çık!" dedi, o da sudan çıkıverdi. Tanrı şöyle buyurdu: " sağlam bir taş olsun!" suyun dibinden bir taş çıktı. Tanrı ile " kişi" taşın üzerine oturdular. Tanrı " kişi" ye: " suya dal, oradan toprak çıkar!" dedi. " Kişi suyun dibinden toprak çıkarıp tanrıya verdi. Tanrı bu toprağı suyun üzerine atarak " yer olsun (yer bütsün)!" dedi. Böylece yer yaradılmış oldu. Bundan sonra Tanrı yine " kişi" ye: " suya dal, toprak çıkar" dedi. " Kişi,, suya daldı ve" ben kendim için de toprak alayım" diye düşündü, iki eline toprak aldı; bir elindeki toprağı, kendi başına iş gürmek düşüncesiyle, ağzına soktu. Tanrıdan gizlice yer yaratmak istiyordu. Bir elindeki toprağı tanrıya verdi. Tanrı bu toprağı saçıverdi, katı yer meydana geldi. Deminki " kişi" nin ağzında gizlediği toprak da büyümeğe başladı. Nefesi tıkanıp boğulacak, ölecek oldu. Tanrıdan kaçmağa başladı. Fakat nereye baksa tanrıyı yanında buldu. Boğulmak üzere iken " A tanrı, gerçek tanrı, bana yardım et!" diye yalvardı. Tanrı ona " ne yaptın? Ağzına toprak saklayım diye mi düşündün? Bu toprağı ne için gizledin?" diye sordu. O " kişi" cevap verdi: " yer yaratayım .diye bu toprağı ağzımda gizlemiştim" . Tanrı ona " at ağzından o toprağı!" dedi. " Kişi" toprağı atıverdi. Bu'topraktan küçük küçük tepeler meydana geldi. Bundan sonra Tanrı şöyle dedi: " imdi sen günahlı oldun; bana karşı fenalık düşündün. Sana itaat eden halkın (sanga bakkan albatıng) : düşünceleri dahi fena olacaktır. Bana itaat eden halkın düşünceleri arı, temiz olacaktır; onlar güneş görecekler, aydınlık görecekler. Ben gerçek Kurbustan adını almışımdır. Senin adın ise Erlik olsun; günahlarını benden gizliyenler senin halkın olsun; günahlarını senden gizliyenler benim halkım olsun!" dedi. "*

Dalsız, budaksız bir ağaç bitmişti. Bu Ağacı Tanrı göidü ve " dalları olmıyan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin!" dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: " dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun!"

[133] Bahsedilen Tufan Metni için Bknz. Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm,* Türk Tarih Kurumu, 8. Baskı, Ankara 2015 s.22

Bu sırada Erlik bir kalabalığın gürültüsünü işitti ve " bu gürültü nedir?" diye sordu. Tanrı " sen de bir hakansın, bende bir hakanım. Bu gürültü yapan kalabalık benim ulusumdur" dedi. Erlik bu kavmin kendine verilmesini istedi. Tanrı ona " hayır, sana vermiyeceğim. Sen kendine bak!" dedi. Erlik, " dur, bakalım. Tanrının şu ulusunu bir göreyim " dedi ve kalabalığa doğru yürüdü. Bir yere geldi. Burada insanlar, yabani hayvanlar, kuşlar ve başka birçok canlı yaratıklar gördü ve " tanrı bunları nasıl yaratmış? Bunlar ne ile besleniyorlar?" diye düşündü. Burada bulunan insanlar bir ağacın meyvesiyle besleniyorlardı. Ağacın bir tarafındaki meyveyi yiyiyorlar, diğer tarafındaki meyvelerden ağızlarına almıyorlardı. Erlik bunun sebebini sordu, tnsanlar ona cevap verdiler: " Tanrı bize bu dört dalın meyvesini yemeyi yasak etti. Güneşin doğduğu yanda bulunan beş dalının meyvelerinden yemeği buyurdu. Yılan ile köpeğe bu ağacım dört dalından yemek istiyenleri bırakma diye emretti. Bundan sonra tanrı göğe çıktı. Beş dalın meyveleri bizim aşımız oldu."

Erlik Körmös bunları duyduktan sonra Törüngey denilen bir kişiyi buldu ve ona " tanrı yalan söylemiş, siz bu dört dalın meyvelerin ide yiyiniz!" dedi. Bekçi Yılan uyuyordu. Erlik onun ağzına girdi ve " bu ağaca çık!" dedi. Yılan ağaca çıktı, yasak meyveden yedi. Törüngey ile karısı Eje beraber geziyorlardı, Erlik onlara " bu meyvelerden yiyiniz!" dedi. Törüngey istemedi. Fakat karısı yedi, meyve çok tatlı geldi. M eyveyi alıp kocasının ağzına sürdü. O anda her ikisinin tüyleri dökülüverdi, utandılar. Ağaçların altına saklandılar. Derken tanrı geldi. Bütün ulus tanrıdan gizlendi. Tanrı haykırdı: " Törüngey, Törüngey! Eje, Eje! neredesiniz?" Onlar " ağaç altındayız, sana varam ayız" dediler. Yılan, köpek, Töröngöy, Eje kabahati hep birbirine attılar. T an rı yılana dedi: " şimdi sen Körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun, öldürsün, " bundan sonra Eje'ye: " yasak m eyveyi yedin. Körmös'ün sözüne uydun, bundan böyle sen gebe olacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum

sancıları çekeceksin, sonra öleceksin". Töriingey' e şöyle dedi: " Körmös'ün aşını yedin, beni dinlemedin, şeytanın sözüne kandın, onun sözüne kananlar onun ülkesinde yaşıyacaklar, benim nurum dan mahrum olacaklar, karanlık dünyada bulunacaklardır[134]..."

Metinin aktardığımız kısmında Hami-Sami dinlerin etkisi gözlemlenmektedir. Zira Eje ve Törüngey hadiselerinin, kitaplı dinler olarakta bilinen üç büyük dinde yer alan Adem ve Havva anlatısından çokta farklı olmadığı görülmektedir. Ayrıca metin dahiline ulusların ve insanların oluşumunun ağaç ile olması da ayırt edici bir özelliktir. Daha önce bahsettiğimiz ağaç kültü mevzusuna emsal oluşturmaktadır.

Yakutların içinde Hristiyanlık zuhür ettiğinden itibaren bu Yakut kam mitlerini etkilemiştir. Bu neticede zaman içinde anlatılan destanlar bu doğrultuda şekillenmiştir. Yakutların Yaratılış Destanı şöyledir.

---

[134] Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* s.14-16

"Büyük Ak yaratıcı Ürüng-ayıg-toyon, ta başlangıçlarda, büyük denizin üzerinde, yükseklerde durup dururken, su üzerinde, yükseklerde durup dururken, su üstünde yüzen köpük gördü. Tanrı durdu ve köpüğe sordu:

"Sen kimsin?" diye. Köpük baktı Tanrı'ya dedi:

"Ben bir şeytanım. Ta su dibinde yerde, ben orda yaşarım" Tanrı döndü şeytana:

"Gerçek mş bilmem sözün! Var mı su altında yer? Öyleyse getir bana yerden bir parça toprak!" şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti. Sonra şeytan göründü. Elinde az toprakla. Tanrı eline aldı, kara toprağa baktı. Takdis etti toprağı, elinde suya attı. Sonradan şeytan düştü:

"Şu Tanrı'yı ben nasıl suya batırayım da, suda boğayım" diye. Fakat tam bu sırada, toprak nasıl olduysa, başladı büyümeye, etrafa yayılmaya. Sertleşti, katılaştı. Denizin büyük kısmı, hemen toprakla doldu[135]*.*

Yukarıda yer verdiğimiz Yakut efsanesinde Hristiyanlık etkisinin bulunduğu belirtilmektedir. Nitekim bu Hristiyan etkinin girişine dair bahis söz konusu değildir. Ancak bir çıkarım yaparsak Yakutların Rus Çarlığı egemenliğine girdiği zamandan itibaren Rusların Hristiyanlaştırma politikaları neticesinde 17. Yy son yarısından itibaren hız kazandığı görülmektedir. Tüm asimilasyon politikalarına karşı kendi benliklerinden gelen izleri korumayı başaran Yakut kütleleri zaman içerisinde geçmişten getirdikleri adetlerini, Hristiyan anlatılarıyla iç içe geçtiği görlmektedir.

[135] Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları,* s.159

2.4. Atalar Kültü Hakkında

2.4.1. Eski Türklerde Kurt İnanışı

Türklerin ve Moğollar en kadim zamanlardan beri siyasi, sosyal ve konar-göçer yaşam düzeninin getirdiği zorluklar dahilinde sık sık kurtlar ile etkileşimde bulunmuşlar ve bozkırların en yırtıcı canlısına tarihin her safhasında, sancaklarında ve destanlarında motifsel yer vermişlerdir. Bir toplumun yaşantısına bu kadar faal bir etkisi olan kurtun dini inançlar bakımından derin izler bırakmış olması kaçınılmazdır. Animistik bir unsur olarak bahsedebileceğimiz bu kutsallık atfiyeti İ.Ö devirlerden itibaren kaynaklar vasıtasıyla tespit edilebilmektedir. Ayrıca Hunların atası bir kurt tarafından emzirilmiş olduğuna inanılmaktadır. Bu durum sadece Hunlar için geçerli olmayıp genel bit Türk kavimlerinde de mevcuttur. Örneğin Tarduş kavminde Kurt başlı bir varlık kendilerine felaketlerden bahsetmektedir[136]. Daha yakın devrilere gelindiği zaman Cengiz Han'ı anlatan en muhim moğol kaynağı olan "Mongyol-un niyuca tobciyan" adlı muhtelif eserin ilk cümlesi şu şekildedir.

"*Cengiz Kağan'ın ataları yüce tanrıdan yazgılı doğmuş Börte-çino, eşi Gua-Maral'la birlikte denizi aşarak gelip Onon Irmağı'nın kaynağındaki Burhan Haldun Dağı'nda yurt tuttuktan sonra Bataçihan diye bir oğul dünyaya getirmiştir.*[137]"

Yukarıda aktardığımız cümlede bahsi geçen Börte-çino ile Gua Maral olarak adlandırılan atalar Kurt ve Geyiktir. Bozkır telakkisinde Kurt motifinin yerini gösteren ana kaynak özelliğidir. En eski Türk unsurlardan Wu-su'larında kurtlar ile destanlarının varlığı kaynaklarda bahsedilmiştir.

---

[136] W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları,* s.86-88

[137] Ekrem Kalan, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Çev:Mehmet Levent Kaya, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011 s.13

2.4.2. Wu-su Bozkurt Efsanesi

Hunlar ile benzer özelliklerinin anlatıldığı Wu-su kavmi aynı kadim Türkler gibi konar-göçer özellikleri ve hayvancılıklarıyla aktarılmaktadır. Bu benzerlikler ilk atalar hususunda da benzerlik göstermektedir[138]. Bahsedeceğimiz anlatıda Wu-su ata efsanelerinden birisidir.

"Wu-Sun kralının adı Kun-mo idi. Babasının, Hiung-nuların batısında küçük bir devleti vardı. Hiung-nular onlara saldırıp babasını öldürdüler.Küçük yaştaki kralın oğlu kun-mo'yu ise öldürmeyip canlı olarak otların içine attılar. Kara bir kuş(karga) onun üzerine doğru uçup et verdi. Sonra dişi bir kurt gelip onu emzirdi. Hiung-nu hükümdarı buna çok şaşırdı ve onun tanrı tarafından kutsanmış olduğunu düşündü. Onu otların arasından çıkarttırıp büyüdüğünde ordusunda komutan yaptı. Çok defalar başarı gösterdi, bunun üzerine Hiung-nu hükümdarı Kun-Mo'ya halkının yönetimini yeniden verdi. Usun kralı Kun-Mo kendi halkını topladı ve geliştirdi. Komşu şehirlere akın yapıp aldı. Birkaç on bin kişilik okçu askeri oldu. Savaşlarda tecrübe kazandı. Hiung-nu hükümdarı öldükten sonra Kun-Mo halkını geri çekerek Hiung-nulardan uzaklara gitti. Kendisini kral olarak tahta çıkardı. Bundan sonra artık artık Hiung-nu sarayındaki kurultaya gitmedi. Bunun üzerine Hiung-nular üzerine atlı birlikler göndererek saldırdılar ama yenemediler. bunun üzerine Wu-sun kralını bir Tanrı'nın gücünü tuttuğunu ve kendilerinden uzaklaştırdığını sandılar. Bunun için yine Hiung-nu idaresine girmiş saydılar, bundan sonra büyük bir akında bulunmadılar.[139]"

Milat evveline uzanan bu metinde kurdun bir insan yavrusuna yaptığı annelik gözükmektedir. Nitekim bu minvalde pek çok anlatım olduğu bilinmektedir. Özellikle Aşina(Göktürk) mitleri bu destanlarıyla önemlidir.

2.4.3. Göktürklerin Bozkurt Ataları

Göktürklerin ilk ataları hususunda kurt ata ve ahalinin kurt vasıtasıyla bir felaketten kurtulmasını konu alan Aşina soyunun türemesini anlatan efsaneler kaynaklarda geçmektedir. Bu efsanlerden birisi şöyledir.

"Göktürkler (T'u-chüeh), eski Hunların (Hsiung-nu) soylarından gelirler ve onların bir koludur. Kendileri ise, A-şi-na (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamaya başladılar. Daha Sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. (Mağlubiyetten sonra Göktürkler), bu memleket tarafından soyca öldürüldüler. (Tamamı öldürülen Göktürkler içinde) sadece on yaşlarında bir çocuk kalmıştı.(Lin memleketinin) askerleri, çocuğun olduğunu görünce ona acımış ve öldürmemişlerdi. Yalnız çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içinde otlar arasına bırakıp gitmişlerdi.

---

[138] W.Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları,* s.104

[139] Bahaeddin Öğel, *Türk Mitolojisi Cilt I*, s.19

(Bu sırada) çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek çocuğu doyurdu. Çocuk, bu şekilde büyüdükten sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamaya başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kalmıştı.

(Göktürkleri mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren Lin memleketinin) kralı, bu çocuğun hala yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla (çocuğu) yanyana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt (onları görünce) kaçtı ve Kao-ch-'ang (Turfan) kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağıda derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova baştan başa ot ve çayılar ile kaplıydı. Kurt bu mağaranın içine girdi ve orada on çocuk doğurdu. Zamanla bu çocuklar büyüdüler ve dışardan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar hamile kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi. (İşte Göktürk devletinin kurucularının geldikleri) A-şi-na ailesi de (bu On-boy'dan) biridir.[140]"

Mezkur anlatıda Aşina soyunun kurttan türemesi anlatılmıştır. Bu anlatımın hükümdar aile Aşina'nın meşruiyetini kuvvetlendirmek amacıyla hanedan köklerinin kutsal olduğuna inanılan bir canlıya dayandırılması ihtiyacından ortaya çıkarıldığı gözlemlenmektedir.

2.4.4. Toba Türeyiş Destanı

IV. Yüzyılda Çin'in şimalinde kudretli bir hakimiyet sahası oluşturan Türk kütlesi olarak kaynaklara geçen Toba(Tabgaç) Hanlığı, kaynaklarda Asya Hunları'nın bir parçası olarak tanınmaktadır[141]. Bu sebep ile onlarda da kurt motifi aynı evvel Hunlarda olduğu gibi mühimdir. Zira bundan ötürü ki kurt motfinin yer aldığı Türeyiş destanları bulunmaktadır[142]. Bahsi geçen destan şu şekildedir.

"Hun beylerinden birinin çok güzel iki kızı vardı. Bu bey kızları ile ancak Tanrıların evlenebileceğini sanıyordu. Bu sebeple ülkesinin kuzey tarafında yüksek bir kule yaptırarak iki güzel kızını Tanrılarla evlenmek üzere buraya getirdi.

Bir süre sonra kuleye gelen bir kurdun Tanrı olduğunu sanarak kızlar bu kurtla evlendiler. Bu evlenmeden doğan Dokuz Oğuzların sesi kurt sesine benzerdi. Göç Destanı Uygurların yurdunda "Hulin" isimli bir dağ vardı. Bu dağdan Tuğla ve Selenge isimli iki nehir çıkardı. Bir gece oradaki bir ağacın üzerine gökten ilâhi bir ışık indi. İki ırmak arasında yaşayan halk bunu dikkatle izlediler. Ağacın gövdesinde şişkinlik oluştu, ilâhi ışık dokuz ay on gün şişkinlik üzerinde durdu. Ağacın gövdesi yarıldı ve içinden beş çocuk göründü. Bu ülkenin halkı bu çocukları büyüttü. En küçükleri olan Buğu Han

---

[140] Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları,* s.197
[141] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* Ötüken Neşriyat, 38. Basım, İstanbul 2015 s.88
[142] Aynı destan popüler kaynaklarda Uygur Destanı olarak anlatılmaktadır. Nitekim Bahaeddin Ögel Türk Mitolojisi I.Ciltte bu destanın Tobalara ait oldupunu belirtmektedir. Bknz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı Ankara 2014 s.18

büyüyünce hükümdar oldu. Ülke zengin halk mutlu oldu. Çok zaman geçti. Yuluğ Tiğin isimli bir prens hükümdar oldu. Çinlilerle çok savaştı. Bu savaşları bitirmek için Oğlu Galı Tigini bir Çin prensesi ile evlendirmeye karar verdi. Çinliler, prensese karşılık hükümdardan Tanrı dağının eteğindeki Kutlu Dağ adını taşıyan kayayı istediler. Gali Tigin kayayı verdi. Çinliler kayayı götürmek için kayanın etrafında ateş yaktılar, kaya kızınca üzerine sirke döktüler. Ufak parçalara ayrılan kayayı arabalara koyarak Çin'e taşıdılar. Memleketteki bütün kuşlar, hayvanlar kendi dilleriyle bu kayanın gidişine ağladılar. Bundan yedi gün sonra da Gali Tigin öldü. Kıtlık ve kuraklık oldu. Yurtlarını bırakarak göç etmek zorunda kaldılar.[143]

Yukarıda aktardığımız metinde bir kuleye Tanrılar ile evlensin diye kapatılan kızların Tanrı die bir kurt ile evlenip Dokuz Oğuzları meydana getirmesini anlatmaktadır. Bu efsane de kurdun Tanrı'nın bir sureti olarak görünme ihtimali olmasının yanı sıra, bir Türk topluluğunun kökenlerinin Kurt Ata'ya dayandırılması görülmektedir.

2.4.5. Oğuz Kağan Üzerine Birkaç Söz

Oğuz Kağan, Türklerin atalarından en çok üzerinde durulanı ve kaynaklarda net şekilde telaffuz edilen şahsiyettir. Araştırmacılar Oğuz Kağan'nın tarihsel bir kimliği yahut gerçekliği olup, olmaması başta olmak üzere, gerçekliği hususunda Mo-Tun'nun kendisi olduğunu ya da Alp Er Tunga'nın bir komutanı olduğu hususunda görüşlerini eserlerinde ve bilimsel yazılarında sıkça paylaştıkları görülmektedir.

Oğuz Kağanı günümüze ulaştıran esas kaynaklar vardır. Bunlardan ilki Uygur harfli Oğuz Kağan destanıdır. Bahsettiğimiz destanın nüshası Pariste olup, G. R. Rahmeti ve W. Bang tarafından Türkçe tercümesi yapılmıştır. Bu kaynakta daha eski dinsel ögelerin etkisiyle adeta yarı Tanrı, yahut Tanrı vasfında özellikler taşır bir nitelikte Oğuz Kağan tasviri bulunmaktadır Oğuz Kağan'ın gök yüzlü, ateş gibi kızıl ağızlı olması veya anne sütünden yalnız bir defa emmiş olması ve daha da istememesi, henüz daha bebek iken çiğ et yemesi, şarap istemesi gibi insanüstü bir Oğuz Kağan tasviri bulunmaktadır.[144]

Oğuz Kağan'dan bahseden diğer mühim bir kaynak ise Reşideddin, aktardığı Oğuz Kağan anlatısıdır. Reşideddin'in meşhur eseri Camiut Tevarihîn Oğuzların hususunda anlattığı bölümde geçmektedir. Bu kısımın detaylı tahlil ve incelemesini Zeki Velidi Togan yapmıştır.[145] Mezkur kaynakta bahsedilen anlatıya göre İslami etkinin yoğunluğu oldukça aşikardır. Daha sonra benzer islami etkili Oğuz tasviri , ilk dönem Osmanlı kroniklerinde de görülmektedir.

143 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* Cilt I, s.21
144 W. Bang, G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı,* s.11
145 Bknz. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı,* Enderun Yayınlar, 2. Baskı, İstanbul 1982

Önemli bir ana kaynak olana Aşıkpaşaoğlu Tarihi adlı eserde Osmanlı soyunun atalarından bahsederken Şehzade Korkuttan başlayarak, Oğuz'a, Yafese ve nihayetinde Nuh'a kadar giden bir Osmanlı soyu çizmektedir.[146]

Oğuz Kağan'ın kimliği hususunda ki tarşılmalara değinecek olursak Oğuz Kağan'ın Hun hükümdarı Mo-tun olduğuna dair düşünceler oldukça fazladır. Zira oğullarının Oğuz Kağan'ın da devletini 24 Türk boyundan teşkilatlandırması ve Mo-tun'un 24 Tümeni ile benzetilmesi gibi unsurlar söz konusudur. Diğer bir benzetme ise Mo-tun'un oğullar Kök(Ki-ok) ve Kün(Chüen-ch) ile Oğuz Kağan'ın oğullar Gök ve Gün adları arasında bezerliğin bulundurduğu iddiasıdır.[147]

Bu bahiste bizim fikrimiz Oğuz Kağan gibi efsanevi bir karaktere birtakım varsayısal yakınlar kurmaya çalışarak havada kalan benzerliklerin yüksek ihtimal ile gerçekliğinin olmadığı yönündedir. Zira Oğuz Kağan daha geniş kitlelere hitap eden bir destan unsurudur. Bu bahiste bizce en doğru görüş Tufan Gündüz'ün eserinde bahsettiği gibi Oğuz Kağan'ın yaşamı ve başından geçenler diğer tüm Türk devletlerinin ve hükümdarları Attila'nın, Tuğrul ve Çağrı beylerin, Çaka Bey'in ve hatta Osmanlı padişahları Fatih'in Kanuni'nin, Safevi Şahı Şah İsmailin kısaca dünyanın her nereseinde olursa olsun kurulmuş Türk devletlerinin ve hükümdarlarının yaşamlarının, Oğuz Kağan ile bütünleşmesidir.[148]

---

[146] Hüseyin Nihal Atsız, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Ötüken Neşriyat, 6. Basım, İstanbul 2016 s.14
[147] Saadettin Gömeç, Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Üzerine Bir-iki Söz,*DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* 22/ 35 s.116
[148] Tufan Gündüz, Oğuz Kağan Destanı, Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2016 s.16

SONUÇ

Tengrizm adı altında genel Türk Mitolojisi inceledeğimiz eserimizdr genel ekseriyetle yapılan ritüel ve uygulamların yahut anlatılan destanların altlarında yatan nedenlerine bakmaya çalıştık. Ayrıca destanların ve ritüellerin etkilendikleri yabancı dinlerin ve Türklerin değişen yaşam koşullarına göre mitlerini nasıl şekillendirdikleri üzerinde durduk birinci bölümde gökyüzü çok yakın ilişkili olan Türk düşüncesinin, gökyüzünde yer alan objelere yaptıkları kutsamanın önemi üzerinde durduk. Özellik güneşin Gök Tanrı ile doğal bağlantısı üzerinde ve ay il ilgili anlatılan destanlara ışık tuttuk. Ay bahsinde ayın adeta bir insan gibi bir kıza aşık olup onu yanına alması ve mutlu olması anlatılmaktadır. Önemsiz bir detay gibi gözüken bu durum aslında oldukça mühimdir. Zira daha sonra bahsettiğimiz başlıklar altında da görüleceği gibi bu Tanrı'ya insanı özellik katmaktır. Ayrıca gökyüzünde bulunan güneş, ay veya kutup yıldızı gibi nesnelere kutsalliyet yahut Tanrısal vasıf verilmesinin etkisi günümüze kadar gelmiş olup bugün Anadolu'da bulunan Heterodoks, Kızılbaş, Alevi zümrelerinin sıkça bir motif olarak gördükleri Halife Ali tablolarında, Ali'nin güneşin hemen önünde görülmesi süre gelen tarihte günümüze aktarılan unsurlardan birisidir.

Eserimiz dahilinde değindiğimiz diğer bir husus ise mitolojiler arası belli konularda karşılaştırma yapmak olmuştur. Bu mitolojik karşılaştırma konusunda Kızılderili Mitolojisi, Rus Mitolojileri ile Türk Mitolojisi arasında, benzerlik ve farklılıklar üzerinde durduk. Bu çalışma neticesinde Kızılderililer ile Altay efsaneleri arasında dünyanın yaratılışı hususunda benzerliklerin tesadüf olamayacağı kanaatindeyiz. Bu benzerlikler Türk mitolojisi dahil olmak üzere diğer mitolojiler arası benzerliklerde göz önüne alındığı takdirde dinler tarihi açısından iki ihtimal olmalıdır. Birincisi ya evrimcilerin bahsettiği gibi tüm dinlerin çıkış noktası tek bir kaynak olmalıdır. İkincisi ise çok farklı coğrafyalara yayılmış insanlar her ne kadar birbirinden kopuk olsalar bile beyinleri ortak algı ile çalışıp açıklayamadıkları olaylar üzerine benzer efsane ve telakkileri meydana getirmiş olmalıdırlar. Nitekim ikinci sonucun çok geniş çaplı düşünebilen insan zihni ve bilinci için, bu kadar kısıtlı düşünceler ortaya çıkarılması pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle şahsi fikrimizce birinci neden daha olası ver rasyonel bir fikir tercihi olacağı kanaatindeyiz. Metnimiz dahilinde ele aldığımız ateşin farklı dünyanın farklı toplumlarda bulunması hususunda bu kadar benzer hikayelerin ve ateş bulma hikayeleri içerinde sadece kuş türü farklı olmak üzere genel bir kuş motifi bulunması buna farklı bir örnek olarak verilebilir.

Bahsettiğimiz bu görüşümüzü sadece birkaç mitolojisel çıkarım olmamak ile birlikte metnimizde bahsettiğimiz Türklerde de Hami-Sami dinlerinde olduğu gibi bir Tufan anlatısının

bulunması buna ışık tutabilir. Yahut Altay Yaratılış efsanesinde yer alan Törüngey ve Eje hadisesi, Adem ve Havva anlatısı arasında benzerlik bulunması ilgi çekicidir. Hem Tufan, hem ilk insanlar hadisesi gibi Sümer kökenli anlatımların Türk mitoslarında karşımıza çıkması hususunda İslami bir etkilenme mi söz konusudur? Ya da daha eskiden gelen bir bağın bulunup bulunmadığı hususunun tahlil ve tetkik edilmesi oldukça mühimdir.

Kültler kısmında ise azda olsa tekrar benzerliklerden bahsedilmesinin yanı sıra günümüze kalan etkilerinden sıkça bahsettik ve görmekteyiz ki günümüze kadar gelen kısmı oldukça etkileyicidir. Özellikle Heterodoks zümrelerde yaşayan etkileri üzerine durduk. Kuş kültü bahsinde don değiştirme mevzusunda Turna kuşunun önemi ve Haci Bektaşi'ye kadar gelen önemi çok net görülmektedir. Ayrıca ikinci bölümün başında Türk destanlarında evrenin yaratılışı üzerinde dururken, bu destanların etkilenmiş olma ihtimalinin olduğu kaynaklardan bahsetmeye çalıştık. Atalar Kültü kısmında Türklerde islam öncesinde animizm varlığına dair tartışmalara Türklerde kurt ata motifinden örnekler vererek açıklmaya çalıştık. Metnimizde görüleceği üzere gerek Hunlar, Göktürkler ve diğer bozkır kavimleri arasında görülen kurt ata/ana motifi animizm çok bariz bir animizm örneğidir. Birtakım araştırmacılarda görülen Türkler sırf İslamiyete yakınlaştırmak için açıkca görülen bu tip durumlar oldukça üzücüdür. Bu subjektif anlatımı doğru bulmamakta ve olanı olduğu gibi anlatılmasında yana tarafız. Bilinen kaynaklar eşliğinde Türklerin dini yaşamlarında totemistki ve animistik düşüncelerin bulunduğu oldukça açıktır ki günümüzde dahi görülen etkileri mevcuttur(hala belli konularda (totem, yahut uğurlu taşa bağlı olarak olumlu sonucun doğacağı algısı).

KAYNAKÇA

Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara 2015

Anohin, A.V, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Kömen Yayınları, Çev: Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya 2006

Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014

Atsız, Hüseyin Nihal, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 6. Basım, İstanbul 2016

Bapaeva, Janyl Myrza, Tuva Şamanizmi, Kömen Yayınları, Konya 2013

Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi 1*, Ötüken Neşriyat, 4. Basım, İstanbul 2017

Bayat, Fuzuli, *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri*, Ötüken Neşriyat, 2. Basım, İstanbul 2017

Bayrak, Dilara, Orta Asya ve Sibirya Şamanizminde Kadın, *Kocaeli Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kocaeli 2013*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Cüveyni, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, Türk Tarih Kurumu, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara 2013

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, 4. Basım, İstanbul 2018

Deer, Jozsef, Çev: Şerif Bastav, İstep Kültürü, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt 12 S. 1-2 1954 s.159-176

Eberhard, W, Çin'in Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu, Çev:Nimet Uluğtuğ, 2. Baskı, Ankara 1996

Eberhard, W, Eski Çin Kültürü ve Türkler, Çev: İlker Berk, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 1943 Cilt 1, S.4 s.19-29

Eliade, Mircae, *Arayış*, Çev: Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017

Eliade, Mircae, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003

Eliade, Mircae, *Şamanizm*, İmge Kitabevi, Çev: İsmet Birkan, Ankara 1999

Esin, Emel, Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001

Frazer, James George, *Ateşin Köklerine Dair Mitler*, Çev: Deniz Uludağ, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018

Frued, Sigmund, *Totem ve Tabu*, Çev: Ahmet Çalışkanlar, Olympia Yayınları, İstanbul 2016

Gıles, Herbert Allen, *Eski Çin'de Dinler*, Çev: Deniz Uludağ, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017

Gökalp, Ziya, *Türk Töresi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014

Gölpınarlı, Abdülkadir, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli "Vilayet-name"*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2017

Gömeç, Saadettin, Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Üzerine Bir-iki Söz, *Ankara ÜniversitesiDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/ 35 s.116

Gündüz, Tufan, *Oğuz Kağan Destanı*, Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2016

Halıcı, Gülşah Yüksel, Gök Tanrı'nın Temsilcileri Koruyucu Kuşlar, *folklor/edebiyat*, 2014 Cilt:20 Sayı:77 s.71-81

İnan, Abdülkadir, Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1952 S.4 s.19-30

İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Altınordu Yayınları, Ankara 2017

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu, 8. Baskı, Ankara 2015

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, 38. Basım, İstanbul 2015

Kalan, Ekrem, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Çev: Mehmet Levent Kaya, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011

Marrlott, Alice - Rachlin, Carol K*, Kızılderili Mitolojisi*, İmge Kitapevi, Çev: Ünsal Özünlü, Ankara 1994

Mömin, Samire Şamanizm ve günümüz Kalıntıları, *ULAKBİLGE*, 2013, Cilt 1, Sayı 1 s.79-89

Onay, İbrahim, Cengiz Han Devrinde Türk Kültürünün Etkisi ve Katkısı, *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, s.2441-2455

Ögel, Bahaeddin*, Türk Mitolojisi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara 2014

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara 2014

Öğreten, Ahmet Türk Kültüründe "Yada Taşı" ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı – Rus Savaşlarında Kullanılması, *BELLETEN*, 2000 Cilt.LXIV S.241, s.863-900

Öksüz, Gamze, *Rus Mitolojisi*, Çeviribilim Yayınları, İstanbul 2014

Özerdim, Muhaddere, N. Chou'lar ve Bu Devirde Türklerden Gelen "Gök Dini", *BELLETEN*, 1963 Cilt XXVII, S. 105, s.1-23

Page, R. I., *İskandinav Mitleri*, Phoenix Yayınevi, Çev: İsmail Yılmaz, İstanbul 2009

Perrin, Michel, *Şamanizm*, İletişim Yayınları, Çev: Bülent Arıbaş, 2. Baskı İstanbul 2003

Radloff, W, *Türklük ve Şamanlık*, Örgün Yayınevi, Haz: Nurer Uğurlu, İstanbul 2008

Rahmeti, R, -Bang, W, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhan Basımevi, İstanbul 1936

Roux, Jean Paul*, Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev:Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul 2011

Sakaoğlu, Saim, - Duymaz*,* Ali, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, 13. Basım, İstanbul 2018

Sönmez, Seniha, Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva, Şor Destanlarında Dağ, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir 2008*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Şeşen, Ramazan, *İbni Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2016

Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 2001

Tanyu, Hikmet*, İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980

Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, 7. Basım, Ankara 2014

Turan, Fatma Ahsen, Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Uzanan Yolculuk, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 2010 S.56 s.153-162

Uraz, Murat, *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991

Ülken, Hilmi Ziya, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, Doğu Batı Yayınları, 2.Baskı, Ankara 2017

Vasilyev, Valeriy, Saha Halkının Kamlığı, Çev: Timur B. Davletov, *Hacettepe Ünivesitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Ankara 2007 s.25-26

Yılmaz, Orhan, Alevilikte Eski Türk Dini (Göktanrı İnancı) Ve Şamanizmin Etkileri, *Akademik Tarih Düşünce Dergisi*, 2014 Cilt.1, S.4, s.1-13

Yörükan, Yusuf Ziya, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, Ötüken Neşriyat, 5.Basım, İstanbul 2014

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Ayşegül Çakan, 4. Basım, İstanbul 2017

Zonrnickaja, M. Ja, , Yakut Şamanlarının Dansları, Çev: Metin Özarslan, *Türkbilig*, 2002/3 s.187-192